

SASFI CSABA:

HELYBELI DIÁKOK A KESZTHELYI GIMNÁZIUMBAN¹ 1806—1849

„Kérdés van-e lehetősége annak, hogy szabad intelligenciával megállapítsuk a társadalom igaz javára szolgáló reformokat? Nem kell-e ehhez vajon történelem? Az ami az észrevétlent, a jelentéktelent, az érthetelent is érvényesíti a pusztán célszerűvel szemben! S ami végül is kitünteti, hogy az igazi fejlődőképes szakszerűség nem a hasznos kalkulációban, hanem az emberi tevékenység társadalmias megbecsülésében rejlik.”

Hajnal István²

BEVEZETÉS

Alábbi tanulmányunkban a keszthelyi gimnázium egy adott korszakának társadalomtörténeti elemzésére vállalkozunk. Hogy mit jelenthet egy gimnázium társadalomtörténeti elemzése, azt a következőkben próbáljuk meg röviden felvázolni.

A hazai középfokú iskolákkal foglalkozó történeti irodalom több irányból közelíti meg a tárgyat. Az egyik irány pedagógiatörténeti szempontból, az elemileg kidolgozott oktatási rendszerek pedagógiai tartalmát tárja fel és elemzi illetve hozza összefüggésbe a kor tudományos és művelődési eszményeivel, továbbá az oktatási rendszer, mint intézményrendszer működését és történeti változását vizsgálja. Ez utóbbi vizsgálati szempont jelentkezik empirikus feladatként, akkor ha az oktatási rendszer mennyiségi tényezőinek — a diákok számának — történeti meghatározására, társadalmi helyzet szerinti megoszlására és ezen tényezők időbeli változásának rekonstruálására vállalkozik országos szinten.³ Egy másik megközelítési mód egy adott történeti régió

¹ E tanulmány a Néprajzi Múzeumban Benda Gyula irányításával működő, a keszthelyi hagyatéki leltárak társadalomtörténeti elemzésével foglalkozó, és Keszthely mezőváros és vidékének történetét kutató csoport munkájának része. A gimnázium adatainak a város társadalmára vetítését és értelmezését e csoport munkájának eredményei nélkül érdemileg nem lehetett volna elvégezni. A tanulmány tárgyát Benda Gyula körvonalazta, a forrásokban való eligazodásban Kapiller Imre, a számítógép felhasználásában Benda Gyula, Miklós Dezső és Király Ferenc nyújtott nélkülözhetetlen segítséget.

² HAJNAL 1942. 200.

³ Ide sorolhatók azok az írások, amelyek egy olyan problémát, mint pl. a diákság megélhetésének a kérdése országos jelenségként elemeznek.

— FALLENBÜCHL 1979.

oktatási, iskoláztatási viszonyai alakulásának feltárását tűzi ki feladatának. Ismét más, sajátos szempontot jelent az oktatási tevékenységet hivatásszerűen végző intézmények — az egyházi rendek — működésének vizsgálata. Ehhez a megközelítéshez sorolhatjuk a felekezeti oktatásügy alakulását tárgyaló írásokat is. Ezek után említjük azokat az írásokat, melyek valószínűleg legnagyobb számban vannak az oktatás történetével foglalkozó irodalomban és amelyeket iskolatörténetként tartunk számon. Ezek az írások egy konkrét intézményhez, tanintézethez kötődnek vagyis az oktatás történetének legelemibb vizsgálati egységéhez. Végül azokat a munkákat kell számbavennünk — és a felsorolást velük bezárni —, amelyek egy iskolának egy város fejlődésében, történetének alakulásában vitt szerepét tárgyalják. E legutóbbi megközelítésmód az, amelyben leginkább megfogalmazhattuk feladatunkat: a középfokú oktatás jelentősége Keszthely város társadalomtörténetében. E feladat nem pusztán oktatástörténeti, hanem azt is akarjuk vizsgálni, hogy egy városi közösség keretében az intézményesen megszerezhető tudásnak milyen jelentősége és értéke van a különböző társadalmi csoportok számára, illetve az milyen társadalmi érvényesülési lehetőségeket biztosíthat nekik. Ezt a célul kitűzött feladatot a családokban megragadható iskoláztatási „stratégiák” vizsgálatával és típusainak kialakításával szeretnénk a későbbiekben megvalósítani. Ugyanakkor azonban a fentiekben vázolt szakirodalmi megközelítési módok, a tudományos szakterület kutatási eredményei alapvető fontosságúak adataink értelmezéséhez. Másrészt súlyt kellett helyeznünk arra, hogy a tanulmányunk megállapításai e megközelítési módok, feldolgozási szempontok számára is — lehetőség szerint — érvénnyel birjanak. Kölcsönösségre törekedtünk az országos szintű szaktörténet és a hagyományos értelemben vett helytörténet között. Ez a kölcsönösség témánk esetében a következő kérdésekben jelentkezik.

Az egyik feladat az, hogy a keszthelyi gimnáziumot el kell helyeznünk a hasonló iskolák — tehát katolikus nagygyimnáziumok — tágabb rendszerében. E tágabb rendszernek, azaz összehasonlítási alapnak a Dunántúlt tekintettük, lényegében a győri tankerületet, hozzávéve még a pozsonyi és esztergomi gimnáziumot. A Dunántúlnak mint történeti régióknak viszonyítási keretként való behatárolását a törökkel folytatott harcok következtében beállott pusztulás illetve stagnálás indokolja, amely nemcsak az oktatási-kulturális intézményeket semmisítette meg, hanem a gazdasági-városi fejlődés visszamaradásával magát az oktatási-kulturális igényt is visszavethette.⁴ Az iskolahálózat sűrűsége, egyáltalán léte szempontjából a Dunántúlt is élesen kettévált az északi és a déli részre, ez utóbbi lemaradása a 17—18. században igen jelentős volt és felzárkózása csak igen lassú tempóban indul meg. A régióknak ebbe a felébe tartozik a keszthelyi gimnázium is, és a pécsi és nagykanizsai gimnázium mögött e felzárkózás harmadik úttörője volt. Ebben a régióban az összehasonlításnak tehát két pontja van. Az egyik a fejlettebb északi rész, régebben működő és számosabb, a másik, a déli rész kevesebb (1849—50-ig összesen négy: az előbb említett pécsi, kanizsai, keszthelyi után az 1806-ban alapított és 1817-ben nagygyimnáziummá alakult kaposvári) és rövidebb múlttal rendelkező iskolájával. A két pont között kell elhelyeznünk a keszthelyi gimnáziumot, szem

⁴ KANYAR 1977, BENDA Kálmán 1977.

előtt tartva azt, hogy ez esetben nemcsak a keszthelyi illetőségű diákokról — tehát a város és gimnázium által képezett egységről — van szó, hanem éppen az előbb említett úttörő szerepről is, amely által a város mint iskolaszékhely összekapcsolódik vidékével, mai szóval élve vonzaskörzetével.⁵ A régió több iskolájával történő összehasonlítást jelenleg csak néhány, lényegében formális mennyiségi adat alapján lehet elvégezni. Ilyen adatok; a tanulólétszám, ennek változásai, az osztályok létszamaránya, viszonya a székhely lélekszámaéhoz, az első és a második tanulmányi félév közötti létszámkülönbségek. De mivel gimnáziumonként gyakran különböznek a közzétett anyakönyvi adatok, ezt a formális leírást sem lehet teljeskörűen elvégezni e publikációk alapján. ⁵

A másik feladat, amelyben kapcsolatba kerül a miénkhez hasonló helyi léptékű történeti kutatás a szaktörténetírással az az, hogy a szaktörténeti kutatás országos érvénytel megfogalmazott állításainak érvényességét a saját — esetünkben a keszthelyi — területén lemérje. Lényegében két ilyen összegző megállapítást találhatunk a szakirodalomban. Ezt a két értékelést a szerzőket — Kornis Gyulát és Fallenbüchl Zoltánt — idézve a következőképpen foglalhatjuk össze.

Kornis Gyula szerint:⁶

„Ha az egyes gimnáziumok tanulóiról szóló kimutatásokat a XIX. század első évtizedeiben szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy a tanulóknak csak körülbelül egyharmada nemes a többi polgár és parasztfiú.”

„A társadalmi aszcendizmus, a fölfelé törés ösztöne boldog-boldogtalan a latin iskolába kerget: ez kevés hasznosra tanítja, de társadalmi presztizst csakis ő kölcsönözhet neki. Deákul tudni: ez a művelt úriember legelső kelléke.”

„... a rendi Magyarországon a társadalmi emelkedésnek semmi egyéb útja nem volt, mint az iskola. Igaz, hogy a nem-nemes tanult embernek, az ún. *honoratiornak* egyelőre nagyon labilis talaja volt a magyar közéletben, de mégis csak tanult ember volt.”

„Az 1848. évvel a nemesi előjogok eltörlése után fokozatosan megindult a magyar társadalomban az összeolvadás, melynek eredménye a *mai ún. középosztály*. Ennek a társadalmi keretnek állandóan új elemekkel való táp-

⁵ MÁLYUSZ 1932.

^{5/A} A gimnáziumi anyakönyvi adatok országos feldolgozása meglehetősen nagy feladatnak mutatkozik, ennek megvalósítása aligha képzelhető el egy kutató vagy műhely által. Viszont a helytörténetírás olyan új formáit kialakítva, amilyeneket például a középiskolai történelem oktatás fakultációs foglalkozásai magukban rejtenek, és ezeket a lehetőségeket egységesített adatfeldolgozási rendszerbe illesztve nem tűnik reménytelennek egy ilyen vállalkozás, és nem tűnik jelentéktelennek az a haszon sem, ami egy országos szintézis esetleges létrejöttén túl „helyi szinten” jelentkezne: a számítógépnek reális feladatokra való iskolai alkalmazása, az iskolai (esetleg családi) múlt megtalálása, a tudományos igényű munkának kézzelfoghatóvá válása a diákok számára. Végeredményben a történelemhez való újfajta viszony kezdetét jelenthetné a fenti elképzelés valóra váltása.

⁶ KORNIS 1927. Az idézett helyek sorrendben a következők I. kötet 518, 600, 521, 523, 520, 601, 606.

lálását és felfrissítését a parasztságnak, ennek a nagy társadalmi energia-rezervoárnak fiaiból éppen a magyar középiskola vitte végbe.”

A szerző az eddig idézett állításaiban a gimnázium társadalmi szerepét rendi kategóriák szerint értékeli, de kitér a jelenség olyan vonásaira is, amelyek ebben a keretben nem igazán értelmezhető.

„Esetleg néhány gimnáziumi osztály elvégzése után került az ifjú az iparos műhelybe. Így a deákiskola alsó osztályai sokhelyütt tele voltak inasjelöltekkel. Ha ezeknek sikerült a hat diákosztályt elvégezni, akkor már rösteltek a durva inaskodás árán iparosok lenni s inkább a papi, sebészi de főképp jogi pályára léptek.”

„A gimnázium a kisvárosban úgyszólván az iparos inasiskolák pótléka volt.”

Végül a korszak gimnáziuma által közvetített tudás és az iskola által kialakított készségek társadalmi értékét, érvényességét minősíti:

„Az iskola deák nyelvre megtanított ugyan, de sem mélyebb történeti, sem természettudományi műveltséget nem közvetített. Azok, akik belőle kikerültek úgyis túlnyomóan jogászok lettek, ezeknek pedig elsősorban a deák retorikára és a törvénykönyv deák műnyelvére volt szükségük. (...) A puszta retorikai művelődési eszmény már súlyos kritika tárgya.”

„Az is igaz azonban, hogy ez a táblabírói műveltség, ha arányosan is de mégis „befejezett” volt. A gimnáziumi műveltséget rendszerint betetőző jogi tudás alig terjedt túl Verbóczy Hármaskönyvén s az ezzel fölnevelt közéleti tevékenység jórészt kimerült az alkotmány sáncain való örökösben, a megyegyűléseken elhangzó sérelmi szónoklatokban. A gimnázium nem igen adta meg túlnyomóan reprodukív, memorizáltató természeténél fogva azt a szellemi készséget, mely minden igazi műveltség legfontosabb jegye és feltétele: az állandó belső ösztönzést a továbbművelődésre.”

A másik szerző Fallenbüch Zoltán a diákság megélhetésének kérdését vizsgálva a 18. századi Magyarországon, e jelenség elemzésének lezárásaként a 19. sz. gimnáziumi oktatásra vonatkozóan számunkra igen fontos hipotézist fogalmaz meg:⁷

„Bizonyára hatott a felső népiskolák a „normális iskolák” színvonalának emelkedése is. Ezzel együtt járt, hogy a gimnázium egyre inkább a rohamosan fejlődő egyetemi látogatottság előkészítő iskolájává lett, vagy pedig a hivatalnok utánpótlást biztosító intézménnyé. (...)

Kétségtelen a másik oldalon, hogy az elemi, alapfokú anyanyelvi iskola színvonala megjavult és a „normális iskola” a gyakorlati életre készít elő. Így a gimnáziumba járó latinos műveltséget szerző réteg élesebb osztály- vagy rendi jelleget nyer. A gimnázium a jómódúak, vagyonosabb nemesek és a hozzájuk alkalmazkodni vágyó tehetősebb polgárok fiainak iskolája lett, új területével már nemcsak a korábban nélkülözhetetlen, de most már a mindennapi

⁷ FALLENBÜCHL 1979. 408—409, 410—411.

életben lassan visszaszoruló latin nyelvet és stílust oktatja, hanem a kor minden irányú általános műveltségét nyújtja, s elsősorban az egyetemre és a hivatali pályákra készít elő. Aki elvégzi, ha polgári vagy jobbágyi sarjadék is, most már biztosan pályázhat hivatalra és pályázik is.”

Általánosítva pedig:

„A polgárság nagy tömegei ettől kezdve [az 1790-es évektől] a normális iskolában kapják oktatásukat, ahol főként a német nyelv használatos. (...) A gimnáziumba járó polgári ifjúság ezzel egyre erősebben elkülönül az iparos-kereskedő polgári rétegtől, melyből eredt. A nemesi hivatalnoki ifjúság asszimilációs ereje pedig a gimnáziumban az együtt-tanulás során megnövekszik és e honorácior-ifjúság eszményévé egyre inkább a nemesi rang és a hivatalnoki életpálya lesz. 1760 körül a »barokk« korban, a humán képzettségű, de gyakorlati pályán tevékenykedő, klasszikus műveltségű iparos-kereskedő polgár típusa még nem volt irreális, de a 18. század végétől kezdve ez a típus háttérbe szorul és egyre jobban elválik a polgárságon belül is a hivatali-értelmiségi pályára törekvő, ahhoz kötődő honorácior és a teljesen gyakorlati, de provinciális műveltségű »deáktalan« olykor ezért le is nézett iparos-kereskedő típusa.”

A két hipotézis kapcsolódik egymáshoz és tartalmazza az e korszakbeli gimnázium mint oktatási intézmény teljes problematikáját: Milyen tudás- és ismerettípust közvetített. Ezt mire lehetett „használni”, illetve milyen társadalmi pozíciót, érvényesülést biztosított. Ezzel összefüggésben, mely társi csoport kultúrája uralta az átadandó tudás- és ismeretanyagot, ezáltal milyen — a társadalmi csoporthoz tartozásból eredő — kulturális háttérből érkező tanulónak kedvezett, vagyis a sikeres diákot milyen csoport-kultúrába — és ezáltal részben magába a csoportba — helyezte. Ez utóbbi kérdés ellentétéként elvileg jogosult az a feltételezés, hogy az iskola egy egészen új társadalmi csoport kialakulásának és érvényre jutásának eszköze, amely újszerű tudás- és ismeretanyagával és készségeivel a hagyományos társadalmi szerkezetben addig nem létező pozícióba jut vagy ilyet alakít ki magának. Végül feltehetjük azt a kérdést, hogy a fent feltételezett különböző célokat ez az iskolatípus (a gimnázium) tevékenységének egészével milyen hatékonyan valósítja meg: milyen az oktatás — a különböző célokhoz rendelt pedagógiai eszközök — feltételezhető hatékonysága, továbbá milyen jellegű tudás, ismeret és készségek elsajátítását nem teszi lehetővé vagy zárja ki.

Az előbbi kérdések és a két hipotézisünk alapján a korabeli gimnáziumhoz három társadalmi oktatási célt rendelünk — feltételelesen:

1. modern értelemben vett szakértelmiségi tudásra való kvalifikáció, amely túl az általános műveltségen feltételezi az önálló szakmai ismeretszerzés és feldolgozás magasabb készségeit, szemléleti és „eszközbeli” formában egyaránt,

2. általános műveltség, azaz egy nagyobb történelmi korszak és terület által számontartott szellemi javak, eszmények átfogó, de nem teljeskörűen részletes ismeretét és ideálisan ennek részleteihez való hozzájutás, az önművelés eszközeit és igényét,

3. a mindennapi életben hasznosítható praktikus, civilizációs ismeretek.⁸

Hipotéziseink két szerzőjének — Kornis Gyulának és Fallenbüchl Zoltának — megállapításai eltérnek abban, hogy a korszerű — az adott korban újszerű — általános műveltséget a gimnázium a 19. század első felében milyen hatékonyan közvetítette. Hogy ebben a vonatkozásban állást foglalhassunk a gimnáziumi tanrendszer egyes — és nem is teljesen tisztázott — kérdéseit kell átgondolnunk.

A *latin nyelv* a felvilágosodástól kezdve a nemzeti kultúrák kibontakozásával fokozatosan, a 19. század elejétől azonban egyre gyorsabban veszít jelentőségéből. Egyre kevésbé teszi lehetővé az érvényes, főként természettudományos tudás megszerzését, hiszen az egyre inkább nemzeti nyelven — nyelveken — sajátítható el. Ezt a tényt a kortársak Európában már korán felismerik, Magyarországon ezt leghatásosabban Széchenyi István és Wesselényi Miklós fogalmazza meg az általunk vizsgált korban. A II. Ratio Educationis tantervében a hat osztály heti óraszámának átlagosan 57% a latin és — jelentősen kisebb részben — a magyar nyelv oktatására fordítandó, ezen belül azonban a magyar nyelv alárendelt szerepet játszik; a magyarul nem, vagy kevésbé tudó diákoknak kell tanulniuk tulajdonképpen mint államnyelvet. És bár a II. Ratio érvényben léte során a magyar nyelv 1844-ig fokozatosan hódít teret — továbbá az is feltehető, hogy magukban az iskolákban a rendelkezésekben foglaltaknál eleve nagyobb a szerepe — mégis a latin nyelvre fordított idő meglehetősen nagyra tűnik. Különösen akkor, ha igaz az, hogy a gimnáziumi latinság használhatósága meglehetősen szűk körre terjedt, ahogy ezt az előbb idézett helyen Kornis jelzi.^{8/A} Ma már azt is tudjuk, hogy e nyelv mint a közélet nyelve illetve a soknemzetiségű birodalom „közvetítő nyelve” ugyancsak rohamosan veszített jelentőségéből a 19. században.^{8/C} Ugyanakkor a latin nyelvnek nemcsak praktikus meghatározó értéke van, jelentőségét az általános — főként a klasszikus — műveltség szempontjából még ma sem vesztette el, csakhogy a 19. század elején már kezdett „hatékonysági” szempontok szerint megítélni.

A *praktikus, hasznos ismeretek* vonatkozásában az I. Ratio Educationis

⁸ Természetesen a tudás- és ismeretanyagok ez a felbontása okfejtésünk szempontjából történt és nem kategórikus jellegű.

^{8/A} Korniss itt feltehetően Fináczy Ernőre támaszkodik: „A műveltség amelyet a forradalom előtti középoktatás adott általában szűkkörű és eszmékben szegény volt. A latin nyelvet irodalmi és tárgyi érdek nélkül tanították mint instrumentális tanulmányt, akár a régi trivium idejében. A gymnasium tanfolyamban alig is tanítottak egyebet. A latin fogalmazás és beszéd szolgálatába helyezett grammatika az ő szövetségesével a retorikával annyi időt vetek igénybe, hogy klasszikus írók olvastatásának és a tantervbe foglalt realiaknak alig jutott néhány leckeóra. (...) Az iskola nem az igazi értelmes tudást tekintette céljának, hanem azt, hogy a magyar nemes ember majdan boldogulhasson a latin nyelvű közpályákon.” FINÁCZY 1896. 70—71.

^{8/C} Az I. Ratio Educationis a latin nyelv jelentőségét a következőkben határozza meg; a vallás (természetesen a katolikus vallásról van szó), a törvények és rendelkezések szövege, a közügyek és a hivatalok nyelve latin. A klasszikus szerzők szintén latinul olvashatók, végül az ország sok nemzetisége ezen a nyelven tudja magát egymással megértetni. RATIO EDUCATIONIS 1981. 101§ 74—75.

jelentősége vitathatatlan, a felvilágosodás szellemi eredményeit civilizációs — tehát a mindennapokban mind többek által hasznosítandó, a társadalom gazdagodását, fejlődését előmozdító — javakként építi be a tananyagba. A II. Ratio Educationis jelentősége már nem ennyire egyértelmű. Egyes — a régebbi — munkák szerint a II. Ratio Educationis részben visszavette vagy legalábbis nem folytatta azt a folyamatot, amit az I. Ratio Educationis a tananyagban a reáliák irányába való bővítésével elindított. Az újabb vélemények szerint a II. Ratio Educationis szerves folytatása volt az elsőnek, a lehetőségekhez jobban igazítva, elmélyítette és hatékonyabbá tette az elődje által megindított fejlődést.⁹ Annyi bizonyosnak látszik, hogy a II. Ratio Educationis gimnáziumi tananyagában szerepelt olyan ismertetanyag, amelyet inkább lehet praktikusnak, civilizatorikusnak tekinteni, mint a fenti értelemben vett általános műveltségnek, de hogy ez a korabeli oktatási gyakorlatban — időben, a két tanrendszer során — és iskolánként külön-külön miként jutott érvényre, ma még nem tudjuk eldönteni.^{9/A}

⁹ BALASSA 1930. 110—111, BÓDI 1935. 8, 11, 33, FINÁ CZY 1927. KISBÁN 1939. 46, 54, 59—61, 75, KOSÁRY 1980. 411—421, MÉSZÁROS 1968. 86—87, MÉSZÁROS 1985. 179, 197, OLÁHNE, ERDÉLYI 1977.

^{9/A} Korniss Gyula álláspontja itt is megegyezik Finá czy Ernőével: „A Ratio Educationis, mely a katolikus iskoláknak szabályul szolgált, hű alattvalókat, békés, engedelmes és tisztességtudó nemzedéket kíván nevelni: ez a legfőbb paedagogiai eszménye. A művelődés iránt való nemesebb érzéket felkelteni neveltjeiben, s a tanulás vágyát lelki szükségletté tenni nem volt képes ez az iskola.” FINÁ CZY 1896. 71. Hasonló véleményt fogalmaz meg Grünwald Béla is Schwartner Statistik című munkájára hivatkozva (II. 361. második kiadás): „Az egész katolikus középoktatás tehát szerzetesek kezében van. A pedagógia szempontjából ezek az intézmények alacsony fokon állnak, az iskolában használt tankönyvek a jezsuiták kompendiumaiból készültek, amelyeket némileg az új tanrendszerhez alkalmaznak. A gondolkodás fejlesztése helyett a gépies könyv nélküli tanulás uralkodik itt is, de habár a latin nyelvet tekintik az oktatás legfőbb tárgyának, hat évi tanulás után sem tudják annyira vinni tanítványaikat, hogy a római klasszikusokat középszerűen megértsek.” GRÜN WALD 359—360. Mindkét szerzőnél érződik azonban, hogy saját koruk középfokú oktatási eszményét kéri számon a múlttól. De Finá czy — megint csak Kornissal egybehangozóan — történetileg is értékeli: „Ámbár e szerint ítéletünk a régi iskola tanító munkásságáról nem lehet egészében véve kedvező, mégis voltak ennek az iskolának is oly jellemvonásai, amelyekkel felülmúlta a mait. Mivel nagyon kevesett tanított, módjában volt ezt a keveset mélyen bevéssni a tanuló emlékezetébe. Régi jó táblabíránk nagyon szűkkörű műveltségében volt valami arányos bevezettség és egészséges üdeség, amelyre ma már irigységgel tekintünk vissza. Ami pedig ennek az iskolának nevelői hatását illeti, a tekintély elvének meggyökereztetésében és föltétlen gyakorlatában mai iskolánk nem vetélkedhetik vele. Több is volt benne a közvetlenség és szeretet.” FINÁ CZY 1896. 72. Egy későbbi munkájában pedig úgy látja, hogy a Ratio Educationis realizálásához szinte minden feltétel hiányzott. „... a tanulmányi rend újításainak nagy része egyelőre papiroson maradt. (...) Amde a Ratio jelentőségét nem is a megvalósítás nagyobb vagy kisebb mértékében kell keresnünk, hanem abban, hogy új művelődési eszményt állított fel, s ezzel a szellemi haladás folyamatát megindította.” FINÁ CZY 1927. 340. Ugyanezt állítja Csóka I. Lajos is. CSÓKA 1941. 480. Hajdú Lajos pedig az iskolák ellenőrzése során 1776 és 1790 között készült jelentések alapján arra a következtetésre jut, hogy a tantervi előírásokat (ekkor még, vagy már ekkor is) nagyon eltérő mértékben követte a gyakorlat. HAJDU 1986. 13—14. Lényegében hasonlóan értékeli az első Ratio realizálását Mészáros István is a mű magyar nyelvű fordításához írt bevezetésében. RATIO EDUCATIONIS 1981. 8.

Miként látják e kérdést hipotéziseink szerzői és milyen értékelő következtetést vonnak le belőle?

Kornis látva 19. század első fele gimnáziumának hiányosságait, ezek ellenére a modern középosztály kialakulásának egyik eszközeként tartja értéknek, nem annyira az általa átadott tudás minőségére, korszerűségére, hanem a személyiségfejlesztő eredményeire hivatkozva. Nagyon érdekes, bár nehezen megfogható az az érv, amivel ezt alátámasztja: a reformkor közéleti személyiségeit éppen ezek a gimnáziumok bocsátották pályájukra. Fallenbüchl viszont a széles látókörű, korszerű ismereteken alapuló általános műveltségű, de gyakorlati pályákon mozgó polgári középosztály hiányát nem a korszak gimnáziumának tanrendszerén és tananyagán kéri számon, hanem általánosabb történelmi korlátokkal magyarázza ezt a hiányt.

Ezek után nézzük meg, mit tudunk alkalmazni a fenti összefüggésekből a mi keszthelyi esetünkre.

A kérdés az, hogy e feltételezéseket a keszthelyi adataink alátámasztják-e vagy sem. Természetesen a fenti feltételezések közvetlenül aligha fordíthatóak le egy kisváros iskoláztatása 44 évének százalékaira, hiszen olyan tendenciákat fogalmaznak meg, amelyek országos méretekben, a miénknél hosszabb időtartam alatt és meghatározott statisztikai esetszám felett vizsgálva tűnhetnek elő. Mégis a fentiekéhez hasonló igénnyel megfogalmazott hipotézisek empirikus igazolása csak egy olyan folyamat révén valósulhat meg, amelynek első lépése a legalsó szint viszonyait veszi elemzés alá, és a további lépések során szintről szintre épülhet fel az összefüggések rendszere.

Megvizsgálhatjuk azt, hogy esetünkben is nő-e a nem-nemesek, illetve csökken-e a nemesek gimnáziumi arányszáma. De itt mindjárt hozzá kell tennünk, hogy a keszthelyi társadalomban élő nemesek nagy többségükben birtoktalan, armalista nemesek, akiket foglalkozásuk és életmódjuk tekintetében nem lehet az ún. táblabíró műveltség hordozóinak tekinteni. Ugyanakkor a mezőváros nem-nemes népességéből a bevett történelmi kategóriák alapján, első nekifutásra nehezen emelhető ki olyan polgári népesség, amely a fenti értelmű polgári középosztály szerepét prespektivikusan betölthette volna. Ebben a vonatkozásban egyrészt a rendi tagozódást és a foglalkozást kell együttesen figyelembe vennünk, másrészt finomabb, egyénekre szabott elemzési módszereket kell alkalmazni. A családrekonstrukció mellett a háztartás szerkezete, a rokonsági és szomszédsági viszonyok, továbbá a vagyoni rétegződésre, a szakmai szervezeti tagságra, valamint a városi önkormányzati tisztségviselésre vonatkozó adatok, valamint az inventáriumok és leltárak tárgyainak elemzése alapján meghatározható életmód és kulturális típusok adhatnak olyan differenciált összképet, amely alapján a nem egységes iparostársadalomból ki tudjuk választani azt a csoportot, amelynek a gimnáziumhoz való viszonyát elemezve — Keszthelyre nézve — állást foglalhatunk a fenti kérdésben. Az egyszerű statisztikai arányszámokon túl, az előzőekben iskoláztatási stratégiaként megfogalmazott kategória alapján is átgondolva hipotéziseinket, vegyünk például egy olyan esetet, amelyben a diák a gimnázium hat osztályát ismétlés nélkül (feltételezhetően kiváló teljesítménnyel) elvégzi, és feltételezzük, hogy felsőbb tanulmányokkal

folytatja pályáját, a bölceleti tagozattal betetőzi általános műveltségét,¹⁰ és a felsőfokú szakképzés után jogi, katonai, sebészi vagy papi pályára kerül. Ha ez a diák történetesen nem nemesi származású, akkor a fent megfogalmazott elképzelésekbe nagyszerűen beleillik: honorácior értelmiséggé válik, olyan általános műveltséggel, és szaktudással, amelynek jellegét már megpróbáltuk előbb meghatározni. Rendi értelemben mindenképpen emelkedett, de a gyakorlati pályákon érvényesülő művelt polgár nem lett belőle. Ha veszünk egy olyan példát, amelyben egy nemes ifjú ugyanezt a pályát sok évismétléssel, nehezen futja be, akkor ezzel a státuszához „illő” iskoláztatás elvárásának becsülettel eleget tett,¹¹ és ezzel logikailag ki is merítettük a kiválasztott két hipotézisben foglalt értelmezési keretet. A két volt gimnáziumi diák későbbi élete közötti esetleges, vagy előre látható különbségeket az iskola már kevésbé magyarázhatja.

Hogyan értelmezzük azonban azokat a — Keszthely esetében pedig többségben levő — eseteket, amikor döntően iparos származású gyerekek nem fejezik be a gimnáziumot, hanem a kisgimnáziumi első négy grammatikai osztály valamelyikéig jutnak, egyiket-másikat ismételve, akár többször is. Erre a jelenségre többféle magyarázatot találtunk, amelyek ugyanakkor nem zárják ki egymást.

A legkézenfekvőbb arra gondolni, hogy ilyen esetekben a honorácior pályára kerülés szándékáról derül ki nagyon hamar, hogy nem tartható tehetőségi vagy egyéb feltételek hiányában. Így akár természetes vízváltáshoz is tekinthetjük ezeket az osztályokat.

A kisgimnáziumi osztályokkal kapcsolatos fenti jelenséget, mint láthattuk Kornis is említi, de avval magyarázza, hogy az iparos szülők gyermekeiket — túl fiatalok lévén — az inasévek előtt egy-két évre beiratják a gimnáziumba. A gimnázium grammatikai osztályainak ilyen értelmű működése tisztázatlan számunkra, a szakirodalomban csak utalásokat, egyértelmű magyarázatot azonban nem találtunk erre.¹²

A kérdés az, hogy a grammatikai osztályok a szelekciós funkción túl ellátnak-e valami más funkciót is és ha igen, mit? A válasz a II. Ratio Educationis bevezetésében található, ahol az megadja a kisgimnázium képzési célját: „... A latin iskolában eltöltött néhány esztendő után abbahagyva a tanulást, rátérnek valamiféle mesterség végzésére, kereskedésre, a családi vagyon kezelésére, a királyi kincstár vagy magánosok pénzügyi szolgálatát vagy a mezővárosok és a szabad királyi városok alsóbb tisztségeit vállalják, a katonasághoz, a bányászathoz vagy az anyanyelvi iskolák tanítói székébe kerülnek... (. . .) Mivel pedig ezekbe a csoportokba tartozó ifjak száma igen magas szokott lenni...”^{12/A}

A válasz másik fele pedig az a feltételezés lehet, hogy a grammatikai osztályokban a latin nyelvre fordítandó, túlzottnak tűnő figyelem mellett egyéb hasznos ismereteket és készségeket szerezhettek az ott tanulók. Hogy ezek mik

¹⁰ MÉSZÁROS 1985. 192—193.

¹¹ FALLENBÜCHL 1979. 386.

¹² MÉSZÁROS 1986. 109. és FALLENBÜCHL 1979. 380. CSÓKA 1941. 472.

^{12/A} RATIO EDUCATIONIS 1981. 221.

lehetek, azt csak feltételezni tudjuk az oktatási-nevelési rendszer alapján: a tetszetős, szabatos írás, fogalmazványok készítésének készsége, a számtannak a népiskolainál magasabb szintű ismerete, ezen belül a használatos pénz- és súlynemek és a mértékek elsajátítása, végül a latin nyelv biztos birtoklása beszédben és írásban.¹³

Ha ezek a feltételezések igazak — ezt megint csak másfajta, a gimnáziumban csak grammatikai osztályt végzett gyerekek későbbi tevékenységét feltáró módszerekkel és forrásokkal lehetséges igazolni — akkor komolyabban vehetjük a II. Ratio Educationis bevezetőjében olvashatókat és feltételezhetjük azt, hogy a gimnázium egységes szervezetben három oktatási-művelődési funkciót is elláthatott:

- megadhatta felsőfokú tanulmányok általános műveltségbeli alapfeltételét, és a feltételezhetően ezen az alapon működő szelekciót bizonyító formális kvalifikációt e tanulmányok elkezdéséhez,
- azt az általános klasszikus műveltséget, amelynek statisztikai megragadása lesz számukra a legnehezebb,
- és azt a gyakorlati műveltséget, aminek presztizs- és státuszbeli — azaz társadalmi pozícióhoz köthető — értéke nem lehetett olyan nagy, mint az előzőké, de bizonyos feladatok ellátását — gyakorlatilag és nem formálisan — lehetővé tette.

Ehhez kapcsolódnak azok a megfigyelések — legegyszerűbben a II. Ratio már idézett bevezetőjében — is, amelyek szerint a gimnázium alsó osztályai létszámuk alapján lényegesen nagyobb arányt képviselnek, a humanitás, még inkább a bölcséleti osztályokhoz képest.¹⁴ Vagyis a funkciók szintenként helyezkednek el és feltételezhető, hogy e szinteken felfelé haladva csökken a tanulók száma.

A kisgimnáziumi fokozat tehát képzési céljában nemcsak formálisan, a Ratio Educationis szerint, hanem gyakorlatilag is leválasztható a nagygimnáziumi szervezeten belül.^{14/A}

Megalapozottnak tartjuk tehát a készthelyi gimnázium tanulóinak vizsgálatok a fenti hármas funkciót vagy célrendszert figyelembe venni, így tudjuk a szaktörténet megállapítását a helyi szinten érvényesíteni, másrészt ezekkel a szempontokkal tudjuk pontosabban vizsgálni a gimnázium szerepét a városi társadalom sajátos, a sokoldalú megközelítés révén kibontakozó tagoltsága szerint.

Ha az oktatást társadalmi közegében szemléljük és az oktatástörténet átfogó, hosszútávú korszakaiban akarjuk elhelyezni és értelmezni a gimnázium általunk elemzett időszakát, akkor azt a rendi oktatásból a polgári (vagy mai szóval modern) oktatásügybe való átmenetként jellemezhetjük. Formálisan az I. Ratio Educationis-szal vált az oktatás és szélesebb értelemben a művelődés

¹³ Lásd a 9. jegyzetet.

¹⁴ Lásd a 12. jegyzetet.

^{14/A} „A Ratio készítői mindenütt tekintettel voltak azokra, akik az iskolát bizonyos fokon elhagyták. A kiindulópont az, hogy az ország minden lakója találja meg az életviszonyainak megfelelő iskolát.” FINÁCZY 1927. 328. A dualizmus kori közeptanításban Mazsu János hasonló kettősséget (két funkcionális egységet) mutat ki. MAZSU 1980. 295—298.

állami feladattá,^{14/C} közművelődéssé. Ez előtt az időpont előtt az oktatás döntően az egyház ügye volt, tartalmában is elsősorban hívó embereket nevelt, túlnyomórészt az egyház szolgálatára.^{14/D} Ehhez járult a 18. század során egy másik, szintén rendi funkció; a vagyonos nemesség fiainak igazgatási-uralkodó feladatokra való felkészítése a gimnáziumi és jogi végzettség biztosításával.^{14/E} A két Ratióban foglalt tudás és ismeret viszont már egyre inkább a rendi állástól függetlenül is hasznosíthatóvá vált a tanulmányaikat bevégző diákok számára: akár mint különféle gazdasági tevékenységet végző állampolgár, akár mint a hivatásos (tehát fizetett) értelmiségi réteg korai képviselője.^{14/F} Ezzel az időszakokkal az oktatásnak a társadalom szerkezetére gyakorolt hatása sokoldalúbbá, összetettebbé válik.^{14/G} Ez a folyamat 1777-ben fogalmazódik meg és 1850-ben az osztrák önkényuralom által életbe léptetett új tanügyi rendszerben, az Entwurfban teljesedik ki. Ekkortól, 1850-től beszélhetünk polgári közoktatásról.

Keszthely történetében igen fontos tényező a Festetics uradalom jelenléte, amely nemcsak uradalmi központként van jelen, hanem a jelek szerint főúri rezidenciaként, kulturális reprezentációként is.¹⁵ Milyen hatással lehetett az uradalom a gimnáziumra, és viszont? Egyrészt képezhetett egy széles skálájú minőségi munkaerőkeresletet, ugyanakkor alkalmazottai révén mintát — és perspektivikus mintát — is jelenthetett a városiak — egyben gyerekek számára.

A gimnázium elődjét, a háromosztályos grammatikai iskolát Festetics Pál alapította 1772-ben,¹⁶ és fia György is többször lépett fel a továbbiakban az 1789-ben ötosztályos nagygimnáziummá alakult iskola fenn, illetve helybenmaradása érdekében.¹⁷ De a gimnázium mellett az oktatási intézetek egész rendszerét alakította ki a Festetics család, nagyrészt az 1797 és 1848 között mű-

^{14/C} „Az állami felügyelet általánosítása a századot jellemző felvilágosodott abszolutizmus eredménye, melynél fogva minden állami hatalmat személyében összpontosító fejedelem joga és kötelessége kivétel nélkül minden alattvalójának szellemi és anyagi szükségleteit gondozni és ellenőrizni.” FINÁ CZY 1927. 327. Továbbá FINÁ CZY 1927. 279—281. CSÓKA 1941. 479.

^{14/D} Ezt elsősorban a jezsuita rend oktatáson belüli túlsúlya biztosította. A jezsuita korszak végével a piarista rend válik a legnagyobb egyházi oktatási erővé, korszerű, „világi” igényeket figyelembe vevő és nem utolsósorban olcsó nevelési gyakorlatával. FINÁ CZY 1927. 285—286. WELMANN 1941. 99. CSÓKA 1941. 462.

^{14/E} „A tisztségbeli családok s általában a megyei középnemesség körülmekintő társadalmias szerepe már régóta természetessé teszi a fiúk iskoláztatását; a XVIII. század végén legalábbis gimnáziumi fokon. A XIX. század elején már alig választanak meg valakit tisztségviselővé prókatori vizsga nélkül, bár törvényes rendelkezés erre nincsen. (...) A társadalom-szervezés ilymódon intellektualizálódott nálunk. Ez a XVIII. század legnagyobb fordulata. (...) A régi tekintélyvezetés vált lassanként szakszerűvé. A középnemesség előnyomulása a társadalom-szervezésben, ennek az intellektualizálódásnak az eredménye.” HAJNAL 1942. 170—171.

^{14/F} CSÓKA 1941. 479.

^{14/G} VÖRÖS 1975. 20. MAZSU 1984. 25—28.

¹⁵ BENDA 1988. XXIV, SZABÓ 1928.

¹⁶ GYÖRFFI 1891. 8—14.

¹⁷ GYÖRFFI 1891. 21, 44.

ködött Georgicon köré szervezve.¹⁸ Fontos szerepet tölthettek be az ösztöndíjak¹⁹ és a nemesi konviktus is, de ezeknek az intézményeknek a jelentősége valószínűleg nem a számszerű mutatóik alapján határozható meg. A kérdés, az, hogy a gimnázium miként kapcsolódott be az uradalom oktatási elképzeléseibe és gyakorlatába. Többé vagy kevésbé integráns elemeként egy koncepciónak (és a működő rendszernek is), avagy ezektől lényegileg független intézményként. Ha valóban létezett ilyen meghatározottság, milyen — a többi gimnáziumtól eltérő — jelleget adott Keszthely gimnáziumának. E kérdéskör igazi megoldását azt jelentené, ha valamennyire rekonstruálni tudnánk a diákok útját a különböző képzési formák között, azok befejeztével pedig a Festetics család és a város összefüggésében. Ha viszont ilyen összefüggések nem léteztek, akkor erről kellene bizonyosságot szereznünk.

E kérdések megválaszolásához a gimnáziumi anyakönyvből származó adatokhoz ismét újabbakat kell kapcsolni: a volt gimnazisták későbbi életpályáját feltáró tényeket. Ezeket a foglalkozást feltüntető összeírásokból, céhes iratokból a Festetics uradalom személyi nyilvántartásaiból, és egyéb, eseti információk összegyűjtéséből nyerhetjük.

Tanulmányunk további részében az eddig felvetett elemzési lehetőségek közül csak az anyakönyvi adatok átfogó, de elemi szintű statisztikai elemzésére vállalkozunk.

Végezetül az általunk vizsgált időszak megválasztását szeretnénk indokolni. Az 1806 és 1849 közötti periódust alapvetően a gimnázium anyakönyvezési gyakorlata határozta meg, mivel 1806-tól van a diákokra vonatkozóan bővebb információ.²⁰ Valószínűleg nem teljesen véletlen egybeesés ez a II. Ratio Educationis tanrendszerének érvénybelépésével, aminek célkitűzései legnagyobb részt érvényre is jutottak a gyakorlatban. A csornai premontrei rend 1808-ban vette át az iskola vezetését és tartotta kezében végig a vizsgált időszakban. Az 1850/51-es tanévet a Thun-féle reform következményeként a gim-

¹⁸ 1808 és 1818 között működött Keszthelyen a liceum, ami Festetics György hosszas erőfeszítése árán magániskolaként jött létre, főként a Georgicon előkészítőjeként — esetleg a gimnázium és a főiskola összekapcsoló elemeként — de más felsőfokú tanintézetbe törekvők is látogathatták. Emellett még a következő oktatási intézmények tulajdoníthatók a földesúr tevékenységének: három osztályú elemi iskola, polgári iskola, zeneiskola, rajziskola (ez is a Georgiconhoz kapcsoltnak) és tanítóképző. SZABÓ 269—275. Ezekről az intézményekről nem tudunk szinte semmit, pedig igen fontos lenne látnunk ezeknek a gimnáziumi alsóbb osztályok képzési céljaival, tartalmával és létszámával kapcsolatban felvetett problémával való összefüggését.

¹⁹ A keszthelyi gimnáziumban 1806 és 1849 között 8 diák részesült ösztöndíjban, de ezekből csak egy volt keszthelyi. Az 1806 előtti időszakban az ösztöndíjasok száma jelentősen nagyobb volt.

²⁰ A gimnázium, illetve akkor még csak grammatikai iskola anyakönyvei 1772 és 1792 között hiányoznak. 1792 és 1805 között az anyakönyvi bejegyzések csak a diákok nevét, vallását, valamint ösztöndíjba részesülését tüntetik fel. (1792 és 1805 között mindössze négy nem katolikus vallású diákot regisztráltak.) Az 1806-os évtől kezdve a diákok nevét, vallását, korát nemzeti hovatartozását, születési helyét (helység, megye), szülőjének vagy gondviselőjének nevét, minőségét (apa, anya, gyám, stb.) rendi állását, foglalkozását, lakhelyét (helység, megye) és ösztöndíjba részesülését tünteti fel az anyakönyv latin nyelven. Csak az 1840-es évek második felében lesz magyar a dokumentum nyelve.

názium már csak 4 osztállyal, algimnáziumként kezdi meg, ezért zártuk le az elemzését az 1849 50-es tanévvel. Az oktatás lényegi feltételei tehát alig változtak kijelölt korszakunkban és ez kedvez a számszerű elemzésnek.

A KESZTHELYI DIÁKOK

Tanulmányunknak ebben a részében az 1806 és 1849 között a gimnáziumba járt 773 keszthelyi illetőségű²¹ diákot magába foglaló adathalmazunk statisztikai elemzésének eredményeit ismertetjük. Statisztikai elemzésen elemi számbavételt kell értenie az olvasónak, százalékolásnál és átlagolásnál többre ebben az első feldolgozási szakaszban még nem vállalkozhattunk.

Először a gimnázium összes tanulójának létszámát kísérik nyomon, majd próbáljuk átfogó arányszámokba rendezni. (A gimnáziumnak ezt az adattípusát — amely tehát az összes diákjára vonatkozik és így a keszthelyi diákokat is magában foglalja, a továbbiakban mindig „Egész”-nek fogjuk nevezni.) Ezekhez az arányokhoz viszonyítva elemezzük aztán a szűkebben vett keszthelyi tanulók adatait.

A gimnázium Egészének létszáma 1794 és 1849 között a következőképpen alakult, 10 éves szakaszonként számolt átlagok szerint (1. tábla):

1. tábla.

1794—1800	1801—1810	1811—1820	1821—1830	1831—1840	1841—1849
172,1	154,8	110,1	113,7	111,1	119,1

Összesen (1794—1849): 116 fő/év

A tízévenkénti formális szakaszoláson túl a következő lényegi szakaszokat lehet megállapítani:

1. 1794-től kezdve végig a kilencvenes éveken 1803-ig tartó időszak — a ma ismert adatok szerint — a gimnázium „fénykorának” tűnik, évi 173,8-as tanulólétszámmal. (1795-ben 194-es csúccsal és a minimum is 154 1799-ben, ameddig 1803 után a tanulólétszám már egyszer sem emelkedett).

2. 1803 és 1813 között egy rövid növekedési szakaszt és létszámcsúcsot (1809-ben 152) leszámítva folyamatosan csökken az iskolát látogató diákok száma, 1803-ban 91 fő.

3. 1813-tól kezdve mérsékelt ingadozással, egy hosszú szakasz képezhető 1847-ig 114,51-es átlagos évi tanulólétszámmal. Ebben a szakaszban négy tanulócúcs van 130 és 139 közötti számmal (1823—24-ben 130, 1838-ban 131, 1843-ban 133 és 1847-ben 139 fővel. Ez utóbbi ennek a szakasznak a maximuma) és 1824 és 1838 között egy alacsonyabb (108,26) évi átlagszámú időszakot is kijelölhetünk 1828-ban 94, 1834-ben pedig 87 fős mélyponttal — ez utóbbi az egész vizsgálható periódus legkisebb tanulólétszáma.

4. Végül az utolsó szakaszban 1847-től 1849-ig erősen, 129-ről 91-re csökken a diákok száma.

A gimnázium Egészének 1806 előtti szakaszának adatait szemlélve, figyelemre méltó még az a tény, hogy a második humanista osztálynak az összes diák létszámán belüli aránya az 1794—95-ös évek alacsonyabb (átlagosan évi 13,6 fő — 8,5%-os) átlaga után 1796 és 1805 között igen magas (átlagosan évi 27,7 fő 17,07%-os) szintet ér el. Ezt a magas arányt 1806 és 1849 között már nem érte el a második

²¹ Keszthelyi illetőségen a diák keszthelyi születési, a szülő vagy eltartó keszthelyi lakóhelyű anyakönyvi bejegyzését értjük. Lásd még a 64. jegyzetet.

humanista osztály. A legmagasabb átlagérték 13,81% 1806 és 1810 között található az 1806—7—8-as években, még az előző időszakhoz tartozóan.

Az első grammatikai osztály aránya viszont a második humanista osztályéval ellentétesen mozog: 1794—95 között évi átlagban 65 fő — 34,73%, 1796 és 1805 között 45,2—27,03%.

Nézzük meg ezután a keszthelyi diákok létszáma hogyan alakult 1806 és 1849 között. (2. tábla.)

2. tábla.

1806—1810	1811—1820	1821—1830	1831—1840	1841—1849
46,6	55,0	63,0	70,9	72,2

Összesen (1806—1849): 63,2 fő/év.

Már a tízéves átlaglétszámokból is látható, hogy a keszthelyi létszámgörbe sokkal szabályosabb az Egésznél: fokozatosan emelkedik az 1820-as években és az 1830-as évek első felében nem növekszik számottevően. 1837-től kezdődik egy erős növekedés, ami három csúcspont (1838—85 fő, 1843—93 fő — ez maximum 1806 és 1849 között, és 1847—80 fő) képez. 1847 után pedig meredeken csökken (az 1849. évi 41 fő a harmadik legkisebb érték az 1806-os 24 fő és az 1807-es 31 fő után) a létszám. 1813 és 1831 között az Egész erőteljesebb növekedési hullámát a keszthelyi mérsékelt, erősebb ingadozással követi, miközben a szakasz végpontján is többlet van, az Egésznél ez a többlet minimális. 1831-től a két létszámgörbe (a gimnázium Egésze és a keszthelyi diákoké) lényegében együtt mozog, csak 1845 és 1847 között van eltérés, az Egész létszám ekkor erősen nő, míg a keszthelyi létszám ezt csak mérsékelttel követi.

A következő feladat az, hogy a keszthelyi illetőségű diákok számarányát a város népességéhez viszonyítsuk. Ehhez Keszthely népességi adatait kell ismernünk.

Olyan részletes korosztályos adatokkal, amelyekkel 5—10 éves szakaszonként összevethetnénk az első grammatika osztály — tehát a gimnázium belépési — adatait, sajnos csak 1828-tól állnak rendelkezésre.²² Ha ehhez az évszámhoz hozzáadjuk a tanulók első osztályba iratkozásakor bejegyzett életkorának átlagát, nagyjából 10—11 évet, akkor 1838—39-től a vizsgált korszak utolsó tíz évét vethetjük a születési—halálzási adatokkal egybe! Ennél az egybevetésnél kétféleképpen járhatunk el. Egyrészt a kiugróan magas, vagy alacsony születési arányszámokat korrigáljuk a kiugróan magas vagy alacsony halálzási arányokkal — amelyek a gyerekeket is érinthették — és így olyan nagy vagy kis létszámú korosztályokat regisztrálhatunk, amelyek gimnazista korba érve az első osztály létszámát jelentősen befolyásolhatják. Ebben az esetben közvetetten hatnának a demográfiai adatok a gimnázium adataira. A másik esetben a halálzási viszonyok közvetlenül a gimnáziumban tanulók számát is érinthetik. Az első szempont szerint 1833 és 1834 közötti 27,6%-os születési növekedést 1834—35 közötti 51,6% halálzási növekedés és ezt 1834 és 1836 közötti 51%-os születési aránycsökkenés követi. 1844-ben — tehát tíz évvel ezután — találunk egy erős csökkenést a létszámokban: a keszthelyi első osztályban az előző évhez képest 46,2 százalékos, a következő két évben viszont 20 és 11%-os növekedést látunk, ami 1847-re 40%-os lesz és ezzel eléri az

²² KSH 1973. Az egyházmegyei Schematismus adja meg 1838-tól az iskoláskorúak létszámát Keszthelyre vonatkozóan.

1843-as szintet. A keszthelyi összlétszámnál az 1844-ben látható 20,1%-os csökkenést a következő két évben 3,9 és 1,3%-os további csökkenés követi, majd 1846 és 47 között 11%-os növekedés áll be, de az 1843. évi önlétszámot csak 86%-ra közelíti meg. Az Egész létszámának vonatkozásában az 1844. évi csökkenés 11,3%-os, a következő évben a csökkenés 2,5%-os, az ezt követő két év növekedés 13 és 6,9%-os, így az Egész összlétszáma 1847-ben eléri a 139 főt, amely az egész korszak maximuma, 4,5%-kal meghaladja az 1843-as előző csúcst. Ezt az arányváltozást tehát lehet magyarázni a születési-halálozási adatokkal is.²³ A halálozási adatoknak a gimnáziumban tanulóakra való közvetlen hatását jelentheti az 1847-től 1849-ig nagyon meredeken emelkedő halálozás, aminek aránya 111%-ot tesz ki. Ugyanabban az időszakban az Egész létszáma 34,5%-kal, a keszthelyiek száma 48,8%-kal csökken. Ennél az esetnél azonban meglehetősen biztosra vehetjük, hogy nemcsak vagy esetleg kevésbé a halálozás lehet a csökkenés oka, hanem sokkal inkább a szabadságharc háborús viszonyai. Meggyőző összefüggést tehát egyik megközelítés sem adott²⁴ és ilyenek lehetőségét — általában — a következő tényezők is csökkenthetik:

— Ha az első osztályok „férőhelye” maximált, akkor egy erős, ezt a maximumot meghaladó növekedés el kell, hogy oszoljon több év férőhely maximumára.

— A II. RE szerint 9 éves kortól lehet kezdeni a gimnáziumot. A keszthelyi mintán a kezdési átlagéletkor 10 és 11 év között van. Ennek az átlagnak a szóródása szintén nehezíti egy-egy jellemző méretű korosztály gimnáziumba lépésének pontos érzékelését.

— Végül — véleményünk szerint — az egybevetést a leginkább bizonytalanná tevő tényező az, hogy a gimnazisták aránya a gimnazistakorú népességen belül nem túl magas. Az ismert iskoláskorúakra vonatkozó adatok alapján ez 1838 és 1841 között átlagosan kb. 185 fő évente, 1841 és 1845 között pedig az első osztályban a keszthelyi tanulók évi átlagszáma kb. 21 fő, ami ennek kb. 11%-át jelenti, a mérítési bázis tehát viszonylag nagy.

Ha a keszthelyi teljes népességhez akarjuk viszonyítani a gimnazisták arányát akkor azzal a nehézséggel kell megküzdeni, hogy a város népességének alakulását nem tudjuk pontosan nyomonkövetni, tehát így csak durva viszonyszámokat nyerhetünk. Keszthely lakossága az 1785-ös és az 1851-es népszámlálás között 168%-kal nő, 4050-ről 6802 főre. E növekedés lassúbb az előző ötven évnél,²⁵ ugyanakkor nem jelenti egyértelműen a városi népességkoncentráció növekedését sem, mert az 1820-as évektől kezdődően nagyarányú a környező szőlőhegyekre költözés — a növekedés nagyobbik részét (88,7%) e terület népességnövekedése adja. A gimnázium keszthelyi diákjainak létszámnövekedését nézve az 1806—10 közötti öt éves átlagot (46,6 fő évente) összehasonlítjuk a legmagasabb öt éves átlaggal (80,6), az 1841—45 közöttivel akkor 173%-os növekedést, ha a legutolsó öt év az 1845—1849-es átlagát vesszük (65,6), akkor 140%-os növekedést kapunk. Ha Ludovicus Nagy adatát vesszük alapul és ehhez viszonyítjuk az 1826—30-as évek gimnázium átlagát, akkor két olyan értéket kapunk, amellyel a gimnáziumnak a város népességéhez viszonyított aránya összehasonlítható más gimnáziuméval. Ez az arány Keszthely esetében 0,9%.

²³ A Schematismus iskoláskorú népességi adataiban is található 1838 és 1841 között egy nagyobb 22%-os csökkenés, amit 1842-ben 30%-os növekedés követ. Ha az itt számbavett gyerekek korát hat évnek vesszük, akkor ez a forrás is valószínűsíti feltevésünket, annál is inkább mert a keszthelyi első osztályosok száma 1845 és 1847 között emelkedik.

²⁴ A keszthelyi nemzeti iskola létszámadatainak ismerete nagyon megkönnyítené a kérdés tisztázását.

²⁵ BENDA 1988. XVIII.

Az összlétszámot az osztályok szerinti megoszlás ismeretében tovább elemezhetjük a bevezetőben leírt megfontolások alapján. Eszerint különös jelentősége lehet a grammatikai osztályok és a befejező, második humanista osztály létszamarányainak. Az első osztály létszáma magában rejti az iskolába újonnan lépő kisdíákok számát, míg a humanista osztályé a gimnáziumot befejezőkét. A két létszám közötti összefüggés fontos minősítő mutatója lehet minden oktatási intézménynek, csak az a kérdés, miként határozzuk meg ezt a mutatót.

Ehhez gondoljuk végig, hogy a két létszám viszonyát milyen folyamatok befolyásolják illetve milyen logikai összefüggéseket állapíthatunk meg közöttük.

Az utolsó osztály létszáma adja a tényleges gimnáziumi funkció teljesítésének mértékét, mutatja azt, hogy hányan végeztek teljes, 6 osztályos gimnáziumot és formailag ez a szám adja a bölcséleti osztályok és a felsőfokú oktatás merítési bázisát. Az első osztály létszámának nagysága egyrészt mutatja azt a valószínűleg legnagyobb tanulószámot, amelyikből az utolsó osztály kiválogatódik, másrészt mutatja azok számát, akik több-kevesebb év elvégeztével minden bizonnyal hasznos és értékes ismeretekkel hagyják el az iskolát, de nem szereznek teljes végzettséget, formális értelemben vett iskolai fokozatot — legalább is a keszthelyi gimnáziumban.²⁶

A két osztály adatainak logikai összefüggéseit számos részlet pontatlanná is teszi. A két adat közül az utolsó osztály adata pontosabb: mutatja a gimnáziumi tanulmányait legvalószínűbben befejezők arányát — ha a második félév adatait vesszük alapul. Ezzel együtt ez a szám is csak statisztikai maximumot jelent, a tényleges számot csak az év végi vizsgaeredmények mutatják meg. Az évismétlők száma mindkét, de különösen az első osztályban növelik az arányt, így ott nem tudjuk egészen pontosan megállapítani a kezdők számát e jelenségek részletes mérése nélkül.

A fenti módon — a torzító tényezők ellenére — a következő kérdésekre kaphatunk lényegében választ:

- Miként alakul a gimnáziumot teljesen elvégzettek száma.
- Ezt a számot milyen hatásokkal, vagyis mekkora sokaságból válogatja ki az iskola.
- Ez az intézményi hatások miképpen változik az idő és a teljes gimnáziumot végzettek függvényében.²⁷

Mint láthatjuk e kérdésekre megbízhatóan pontos választ csak az egyes részleteket is gondosan számbavevő számításokkal kaphatnánk. Hogy ennek ellenére a következőkben mégis megkíséreljük a rendelkezésünkre álló durvább módszert alkalmazva e kérdésekre valószínűsíthető megállapításokkal válaszolni, annak az az oka, hogy így az Egész és a keszthelyi diákok vonatkozásában lehet vizsgálni e kérdéseket.

²⁶ Mintánkban előfordult olyan eset, ahol a család 1822-ben Keszthelyről Nagykanizsára való költözésével a két testvér ott folytatta tanulmányait. Míg Keszthelyen mindketten csak az első osztályt járta ki, Nagykanizsán az egyikük a negyedik grammatika osztályig jutott, a másik az utolsó humanista osztályt is elvégezve, teljes gimnáziumi végzettséget szerzett. A nagykanizsai gimnázium anyakönyvét 1830-ig átnézve csak ezt az egy esetet találtuk, de más gimnáziumokra nézve nem lehet kizárni az ehhez hasonló, megállapításainkat némileg módosító jelenségeket. Ugyanakkor ez a jelenség fordítva is jelentkezik. A második humanista osztályt végzett 168 diák közül 127 (75,59%) járta az első osztálytól kezdve mindegyik osztályt ebben az iskolában, 24,41%-uk viszont „menet közben” kapcsolódott be az oktatásba.

²⁷ Ehhez azt kellene pontosan látnunk, hogy az első osztályosok mekkora hányada mennyi idő alatt jut el az utolsó osztályba.

Nézzük meg, hogy az 1806—1849 közötti időszakban hogyan alakult az első grammatika és a második humanista osztály arányszáma a gimnázium tanulójának Egésze és a helybeli diákok viszonyában.

Az alábbi táblázatban a keszthelyi létszámnak az Egészhez viszonyított százalékos arányait mutatjuk be (3. tábla):

3. tábla

év	1806— 1810	1811— 1815	1816— 1820	1821— 1825	1826— 1830	1831— 1835	1836— 1840	1841— 1845	1846— 1849
Keszthely aránya az Egészben	33,3	50,5	49,8	50,4	61,9	66,4	61,5	64,9	55,5
Keszthely grammatika 01	69,2	63,4	62,5	61,8	73,9	73,1	74,7	63,6	57,5
Keszthely humanista 02	12,4	38,7	49,3	28,5	36,0	66,2	47,7	67,9	61,6

Ezek a százalékos arányok tehát azt mutatják, hogy az első és a második osztály keszthelyi diákjai mekkora hányadát képezik az Egész első és utolsó osztályának. Az első osztályosok száma a gimnáziumba belépőkét az utolsó osztályosok száma a gimnáziumot elvégzőkét közelíti. A kettő aránya durván jelezheti, hogy az összlétszám mozgása mögött milyen minőségű folyamatok zajlanak a gimnázium egésze és a keszthelyi diákok vonatkozásában. Ezért e két osztály arányát az éves átlaglétszámuk és az összlétszámhoz viszonyított arányuk szerint is kivetítjük (4—5. tábla).

4. tábla

grammatika I. (első félévben)

év	1806— 1810	1811— 1815	1816— 1820	1821— 1825	1826— 1830	1831— 1835	1836— 1840	1841— 1845	1846— 1849
Egész gra. 01 átl.	25,3	22,8	28,6	34,8	33,0	33,4	37,8	32,8	29,8
Egész gra. 01%	18,8	21,4	25,1	27,8	32,5	33,4	30,9	26,0	25,3
Keszthely gra. 01 átl.	17,7	16,2	17,8	21,6	24,6	24,2	28,4	20,8	17,0
Keszthely gra. 01%	29,6	26,1	31,1	34,1	38,7	36,4	37,4	25,5	24,6

5. tábla

humanista II. (második félévben)

év	1806— 1810	1811— 1815	1816— 1820	1821— 1825	1826— 1830	1831— 1835	1836— 1840	1841— 1845	1846— 1849
Egész hum. 02 átl.	18,6	11,4	8,2	15,0	9,2	9,2	11,4	13,6	10,5
Egész hum. 02%	13,8	11,1	7,6	11,9	8,9	9,5	9,3	11,3	9,9
Keszthely hum. 02 átl.	2,7	4,2	4,0	4,4	3,2	5,8	5,8	9,2	6,5
Keszthely hum. 02%	4,6	8,3	7,5	7,0	5,3	9,3	7,7	12,0	10,8

A 3. tábla alapján egyelőre általánosságban az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

1806 és 1840 között az utolsó osztályban a keszthelyi diákok aránya általában jelentősen elmarad attól az aránytól, amelyet az Egész gimnázium összes diákja között a keszthelyiek reprezentálnak. Csak két időszakban 1816 és 20, valamint 1831

és 35 között éri el majdnem ezt az arányt. Az első osztály aránya viszont végig jelentősen magasabb arányt képvisel. Ha az átlagokat összesítjük a második humanista osztály 13,6%-kal alul az első grammatika osztály 15%-kal felülreprezentált az összes tanuló átlagához képest.

Az utolsó rövid évtizedben 1841 és 1849 között ez a kép megváltozik; az arányok — ha nem is teljesen — megfordulnak. Az utolsó osztály aránya ekkor felülreprezentált, az első osztály aránya viszont az összes diák átlaga közelében marad, csak egy ötéves periódusban kerül minimálisan, 1,3%-kal az átlag alá. Ha az átlagokat tovább összesítjük a következő számokat kapjuk (6. tábla).

6. tábla

	1806—1840	1841—1849	1806—1849
Keszthely	53,4	60,2	54,91
gra. 01	68,37+15	60,55+0,35	66,63+11,72
hum. 02	39,82—13,6	64,75+4,55	45,36— 9,55

Hogy e tendenciák mögötti hatótényezőket megkísérelhessük megragadni, ahhoz a keszthelyi diákok összességének a fenti adattípusokon túli jellemzőit mutató adatokat kell figyelembe vennünk. Egyrészt az évismétlések megoszlását, másrészt azt, hogy ki hányadik osztályig jutott el.

7. tábla

Az 1806—1849. közötti összes évismétlés megoszlása időszakonként (7. tábla).

év	1806— 1810	1811— 1815	1816— 1820	1821— 1825	1826— 1830	1831— 1835	1836— 1840	1841— 1845	1846— 1849
100,0% ₀ =	7,30% ₀	8,11% ₀	11,56% ₀	16,02% ₀	15,01% ₀	11,15% ₀	15,01% ₀	9,53% ₀	6,28% ₀

és osztályonként (8. tábla).

8. tábla

osztály	gra 01	gra 02	gra 03	gra 04	hum 01	hum 02
100,0% ₀ =	45,43% ₀	24,13% ₀	9,53% ₀	11,96% ₀	1,62% ₀	8,92% ₀

Látható, hogy az első két grammatikai osztályban van az évismétlések csaknem 70%-a. Az összes (493) évismétlés 44%₀ 1821 és 1840 között e két osztályra esik.

A végzettség szerinti megoszlásnál azt vettük alapul, hogy ki melyik osztály elvégzése után hagyja el az iskolát, (függetlenül attól, hogy sikeres évvégi vizsgát tett-e vagy sem) (9. tábla).

9. tábla

év	1806— 1810	1811— 1815	1816— 1820	1821— 1825	1826— 1830	1831— 1835	1836— 1840	1841— 1845	1846— 1849
gra 01—02	34,46	42,84	36,59	43,36	49,99	53,53	62,74	42,58	36,18
hum 02	17,24	25,71	19,71	15,66	16,21	23,23	19,14	35,18	20,95
össz. osztály	100% ₀	100% ₀	100% ₀	100% ₀	100% ₀	100% ₀	100% ₀	100% ₀	100% ₀
hum 02 100% ₀ =	5,95	10,71	8,33	7,73	7,14	13,69	10,71	22,61	13,09
hum 02 n=168	10	18	14	13	12	23	18	38	22
összes 100% ₀ =	7,61	9,18	9,31	10,89	9,71	12,99	12,33	14,17	13,77
összes n=762	58	70	71	83	74	99	94	108	105

Osztályok szerint összevetve (10. tábla):

10. tábla

osztály	gra 01	gra 02	gra 03	gra 04	hum 01	hum 02
összes n=762	201	144	114	87	48	168
összes 100% ₀ =	26,38	18,9	15,0	11,4	6,3	22,0

Az eddig táblázatba foglalt arányszámok részletes összevetése nem mutat stabil összefüggést az első és az utolsó osztály számarányai között a vizsgált időszakban. Ennek kiderítéséhez a későbbiekben részletesebb számításokra lesz szükség. Azt azonban ezek nélkül is láthatjuk, hogy az utolsó tíz évet leszámítva a helybeli gyerekek nagyobb számban iratkoznak be a gimnáziumba és kisebb számban végzik el azt, mint a gimnázium tanulójának összessége. Ennek magyarázata elég kézenfekvőnek látszik: a Keszthelyen lakóknak kisebb áldozatot jelenthetett gyerekeik gimnáziumba járatása. Ami nem egyértelmű az az, hogy a beiratkozók eleve csak egy-két osztályt szándékoztak elvégezni, avagy a kimaradás szándékaik ellenére történt. Érdekes volna megtudni azt is, hogy milyen tényezők állnak a keszthelyi diákok tanulmányi eredményességének javulása mögött az utolsó évtizedben.

Az osztályok arányainak vizsgálata után a továbbiakban a diákok összetételét vesszük szemügyre. Először a szülő vagy eltartó szerinti, majd a szoros értelemben vett társadalmi mutatók a vallás és nemzetiség, illetve rendi állás és foglalkozás szerinti megoszlást.

A szülő-gondviselő szerinti megoszlás a következő az Egész²⁸ és Keszthely viszonyában (11. tábla):

	11. tábla				
	apa	anya	„bizonytalan szülő”	egyéb (mostoha, szülő, nagyszülő, gyám)	összes
Egész ^{0/0}	83,25	11,03	—	5,84	100 ^{0/0} n=564
nemes ^{0/0}	74,5	16,6	—	8,9	100 ^{0/0} n=114
Keszthely	599	92	51	31	773
Keszthely ^{0/0}	77,5	11,9	6,6	4,0	100,0
összes nemes (bizonytalan)	75,0	11,7	6,6	6,7	100 ^{0/0} n=136
agilis uradalmi alk.					
uradalmi alk. (nemes is)	96,1	—	1,9	2,0	100 ^{0/0} n=52
zsidó	97,2	—	2,3	—	100 ^{0/0} n=44

Ha a keszthelyi arányoknak az ötévenkénti adatait nézzük, nem olvashatunk ki semmilyen tendenciát: az apák aránya legmagasabb 1826 és 1830 között, 89,47^{0/0}, legalacsonyabb 1836 és 1840 között ekkor 70,25^{0/0}. Az anyák

²⁸ A továbbiakban az Egész, azaz a keszthelyi gimnázium tanulójának egészét egy, a négy évtized első évét és az 1849-es évet tartalmazó minta alapján elemezzük. Az arányok időbeli változásának nyomkövetésére ezek az adatok kevésbé alkalmasak, ezért mindig csak az egész vizsgált időszakra vonatkozó átlagként használjuk, de ilyenként is csak durva összehasonlítást tesznek lehetővé. Ezeknél a számításoknál mindig az első félévi adatokkal számoltunk.

számának maximuma 1831 és 1835 között 13,01% minimuma 1826 és 1830 között van. A „bizonytalan szülő” kifejezés alatt azokat az eseteket értjük, amikor az egyik szülő neve helyett vagy a másiké vagy egyéb eltartóé került az anyakönyvbe. Ilyen esetek többségéről feltételezhetjük, hogy az apa halála vagy eltávazása esetén fordul elő, de három esetben éppen fordítva, az anya nevét az apáé váltja fel. Ezekre az esetekre nem tudunk magyarázatot adni, de csekély számuk miatt erre nincs is szükség. A „bizonytalan szülő” aránya 1816 és 1820 között a legmagasabb 14,15% és 1806 és 1810 között a legalacsonyabb 5,1 (habár 1846 és 1849 között is csak 5,128%).²⁹

Érdekes viszont, hogy a két alacsony létszámú státuszcsoport az uradalmi alkalmazottak és a zsidók arányszámai már figyelemre méltóan eltérnek az átlagtól.

Ha a csak első és az utolsó osztályt végzettek szerint nézzük a szülők megoszlását, akkor a következő képet kapjuk Keszthelyre vonatkozóan (12. tábla):

12. tábla

osztály	apa	anya	„bizonytalan sz.”	egyéb	összes
gra 01	76,62	17,91	2,48	2,09	100% n=201
hum 02	76,78	10,11	8,92	4,19	100% n=168
nemesek gra 01	66,66	18,51	0,00	14,81	100% n=27
nemesek hum 02	61,53	17,94	12,82	7,69	100% n=39

A fenti táblázat adatai azt mutatják, hogy a két osztályban az apák részaránya nem tér el egymástól, eltérés a másik három kategóriában található. A bizonytalan szülő kategóriája mögött túlnyomó többségében a feltehetően elhaló apa helyét az anya, kismértékben pedig egyéb gondviselő foglalja el. Ha tehát ezt a kategóriát kettéosztjuk és túlnyomórészt az anyához, a maradékot az „egyébhez” adjuk mindkét osztályban, akkor pontosabb képet kaphatunk. E kategória növekedését avval magyarázhatjuk, hogy az iskolában eltöltött minimálisan hat év alatt a szülők elhalálozásának arányosan nő a valószínűsége, és a diákok nyomokövetésével e tény regisztrálásának a lehetősége is növekszik. Ezt figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy az egyéb eltartó-gondviselő aránya kétszeresére nő az utolsó osztályban az anya rovására. Jóllehet ennek a kategóriának a jelentősége így is a legkisebb marad. Az anya szerepe pedig kevéssel csökken. Ha csak a nemeseket nézzük, másféle mozgást figyelhetünk meg. A bizonytalan szülő kategóriával ez előbbieket szerint eljárva azt látjuk, hogy miközben kismértékben csökken az apák, felére

²⁹ Ezek a százalékos arányok némiképpen eltérnek az összesített adatok alapján számolt arányoktól, ezért itt közöljük az ötvenkénti megoszlások összesítésekor kapott értékeket.

apa	anya	bizonytalan szülő	egyéb
77,72	10,83	7,76	3,69

Ebben az esetben ugyanis vannak diákok, akik átlépve az ötéves szakaszok határait, kettő, esetleg három szakaszban is szerepelhetnek.

fogy az egyéb eltartók aránya, eközben az anyák részaránya jelentősen növekszik.

Az Egészre vonatkozó mintának eltartók szerinti megoszlása a két osztályban a következő (13. tábla):

13. tábla				
osztály	apa	anya	egyéb	összes
Egész gra 01	91,6	7,63	0,76	100% n=131
Egész hum 02	81,81	12,72	5,45	100% n=55
Egész nemesek gra 01	96,15	3,85	0,0	100% n=26
Egész nemesek hum 02	68,75	12,5	18,75	100% n=16

A két egymástól eltérő, tehát egymásra csak lényegileg vonatkoztatható számítást figyelembevéve és ismételten hangsúlyozva az Egészre vonatkozó számításoknak az alacsony elemszám és reprezentativitás miatti bizonytalanságát, megpróbálkozunk a szülőkre vonatkozó megállapításokkal. A Keszthelyre vonatkozó adatok — ezeket tartjuk a leginkább pontosoknak — alapján azt feltételezhetjük, hogy a nemesi és a nem-nemesi származású diákok esetében különbség van a családi változásoknak az iskoláztatásra való hatásában. A nemesi származásúaknál — miközben összességében az apák aránya alig marad el az átlagtól — a csak első osztályt végzeteknél és az iskolát befejezeteknél egyaránt az átlagnál alacsonyabb az apák aránya. A nem-nemesi származásúaknál ez az eltérés nem tapasztalható. E különbségből arra lehet következtetni, hogy az első osztályban az apa elvesztésének nagyobb szerepe lehet a nemeseknél az utolsó osztály arányai alapján viszont éppen fordítva, a nemesek a második osztálytól apjukat elveszítve is inkább eljutnak az iskola befejezéséig, és inkább az anya mint egyéb gondviselő biztosítja ezt.

Ha az Egészre vonatkozó számításokat nézzük — ahol az első osztály adata nem a csak első osztályt végzők, tehát az ez után eltávozó, hanem az első osztály összes tanulójának szüleit mutatja — hasonló tendenciát figyelhetünk meg egyrészt az Egész és a keszthelyiek, másrészt az Egészen belül a nemesek és nem-nemesek esetében. Ha ezek az utóbbi számítások megbízhatóbbak és a Keszthelyre vonatkozóval egyértelműen összevethetőek lennének, akkor a fenti jelenségek szabályszerű voltáról bizonyosságot is szerezhetnénk.

Végül nézzük meg az évismétlők szülő szerinti megoszlását a keszthelyi mintán (14. tábla):

14. tábla					
	apa	anya	„bizonytalan”	egyéb	összes
évismétlők	78,37	10,0	9,73	1,1	100% n=370
évismétlő nemesek	83,87	11,29	3,22	1,61	100% n=62

Ezek az adatok is beilleszthetők előbbi hipotézisünkbe: a nemes diákok általában — mint majd látni fogjuk — kevesebb ismétléssel több évet végeznek el mint az átlag. Bár az elemszám ebben az esetben sem túl magas (16,75%), megkockáztathatjuk azt a magyarázatot, hogy a nemesi származású tanulók apjuk elvesztése után „jobban tanulnak”, kevesebb ismétléssel több osztályt végeznek el, e mögött azonban nemcsak a jobb tanulmányi teljesítmény húzódhat meg, hanem a kedvezőbb körülmények illetve a nagyobb készlet a magasabb végzettség és az ehhez kötődő tevékenységi körök elérésére.

A szűkebb értelemben vett társadalmi minősítő tényezőket vizsgálva először a vallási, majd a nemzeti hovatartozás szerint vizsgáljuk meg a diákokat (15. tábla):

15. tábla

római katolikus	református	evangélikus	izraelita	nem katolikus	összesen
91,46%	1,42%	1,29%	5,69%	0,13%	100%
					n=773

Ha az ötvenkénti átlagokat nézzük azt látjuk, hogy a zsidóság számának növekedésével csökken a túlnyomó katolikus többség. 1830 előtt 94,73% és 99,21% között mozog ennek aránya 1831-től viszont fokozatosan csökken a zsidó tanulók számának növekedésével: 93,83; 90,5; 83,43; 78,63 százalék.

A zsidó tanulók időbeni eloszlása a következő (16. tábla):

16. tábla

1811—20	1821—30	1831—40	1841—49	összes
0,94%	0,37%	5,21%	16,02%	n=46

A nemzeti hovatartozás szerinti megoszlás még egyöntetűbb 98,6%-ban magyar, úgyhogy ezt nem is részletezzük; van még 6 német és egy-egy lengyel, „szláv”, horvát és osztrák illetve egy ismeretlen nemzetiségű diák.

Ezek után térjünk rá a legnehezebbnek ígérkező feladatra a keszthelyi diákság rendi állás és foglalkozás szerinti megoszlásának elemzésére. Mindjárt előre kell bocsátanunk, hogy e két adattípusnál magas volt a kitöltetlen rovatok száma az anyakönyvben. Ráadásul időszakonként erősen változóan. Ez a tény nagyon megnehezíti az összehasonlítást mind csoportonként, mind időben. Ezért az e jellemzők alapján megfogalmazott megállapításaink mindig csak egy statisztikai minimumot jelenthetnek és csak a hiányzó adatoknak más forrásból történő esetleges későbbi kiegészítésével válhatnak egyértelművé.

E korszak társadalmi rendezőelveit a rendi állás, foglalkozás és a vagyon kategóriáiban határozhatjuk meg, jóllehet e tényezők kölcsönösen hatnak egymásra, és az egyén társadalmi helyét, helyzetét együttesen jelölik ki. Ez a helyzet is változhat, egy folyamat eredményeként jelenhet meg. Ez a változás persze alapvetően generációk között mehet végbe és eszköze elsősorban az iskola mind az általa adott formális minősítés, mind a gyakorlatilag hasznosítható tudás által. Az első esetben közvetlenül, a másodikban közvetve szolgálhatja a társadalmi helyzetváltoztatást. Végző soron tehát negyedikként az iskolázottságot is e rendezőfogalmak közé sorolhatjuk. A magyarországi társa-

dalomfejlődésben 1848 után alapvetően csökken a rendi állás jelentősége és növekszik a másik három szerepe. A kérdés az, melyik milyen mértékben, és milyen hatásmechanizmusok révén, hogyan viszonyulnak egymáshoz e tényezők 1848 előtt?

Az első három kategória Keszthely város társadalmában közel egyenlő súllyal érvényesül,³⁰ a negyedik jelentőséget éppen e tanulmányban kezdjük elemezni.

A gimnáziumi anyakönyvi adatokból a rendi állás és a foglalkozás meghatározóit — ha nem is teljes mértékben — megkaptuk. A vagyona vonatkozó adatokat viszont megint csak közvetve, más forrásokból egyénenként összegyűjtve kapcsolhatjuk később a gimnáziumi diákok szüleinek, gondviselőinek fenti adataihoz.

Rendi státusz szerint a következő csoportokat képeztük: 1.) nemesek,³¹ 2.) nem-nemesek,³² 3.) zsidók, 4.) uradalmi alkalmazottak. Az utolsó csoport már átmenetet képez a rendi és a foglalkozási kategórizáció között, foglalkozásilag azonban meglehetősen összetett, ugyanakkor azonban nem túl népes egységről van szó, amely rendi értelemben elsődlegesen, formálisan nem különül el — hiszen nemes és nemtelen egyaránt található közöttük — de egyéb jogviszonyok révén a főrendi státuszhoz kötődik.^{33/A} Végülis a viszonylag alacsony számú csoport statisztikai együtt tartásának szándéka döntött a rendi besorolás mellett. Hasonló problémát jelentett a jobbágyok elhelyezése. Az ő esetükben a rendi állás egyértelmű jogi függésük tekintetében, viszont közelebb állnak a mezővárosi polgárokhoz, mint az uradalmi alkalmazottakhoz. Foglalkozásként felfogott gazdasági-tevékenységi körük pedig egynemű és nem speciális, továbbá számuk nem haladja meg az 5 főt, így őket a többi agrárfoglalkozásúak között mint önállóakat, tehát nem alkalmazottakat soroltuk be.

A foglalkozásnál elkülönítettük a feudális-rendi elitet³³ a szakértelmiségtől, majd tevékenységi áganként az iparosokat, kereskedőket és a mezőgazdaságban dolgozókat.³⁴ Az iparosokon belül a hagyományos, főként fogyasztási és ruházati cikkek termelő nagy számú iparosokat megkülönböztettük a modernnek mondható fém és mechanikai illetve többnyire az uradalom megrendelésére dolgozó építőiparosokat, iparos-vállalkozókat végül a regálébérlőket, akik a vállalkozó iparosok hagyományos csoportját alkotják. A mezőgazda-

³⁰ BENDA 1988. XXVI.

³¹ A nemesek közé soroltuk a hol nemesnek, hol nemtelennek feltüntetetteket, az egyetlen agilist és az uradalmi alkalmazottak között levő nemeseket. Vagyis ez utóbbi esetben a nemesek csoportjába mindig beleértjük a nemesi származású uradalmi alkalmazottakat, és viszont.

³² A nemtelenek, nem-nemesek közé soroltuk az ignobilis megnevezésűeken kívül a civis-eket is, mert ez mezővárosi polgárként rendi értelemben nem jelent lényeges különbséget.

³³ A feudális-rendi elitbe soroltuk a megyei főtisztviselőket, az uradalmi főtisztviselőket, az ügyvédeket és a katonatiszteket.

^{33/A} VÖRÖS 1975. 9–10.

³⁴ Legalábbis foglalkozásuk megjelölése alapján. Sok esetben ugyanis a tényleges gazdasági tevékenységi kör és az egyes dokumentumokon feltüntetett foglalkozás nem fedte egymást. BENDA—KIRÁLY 1988

ságban dolgozók között is megkülönböztettük az önállóakat és alkalmazásban levőket.³⁵

Nézzük meg részletesebben milyen arányban vannak jelen a gimnáziumban a különböző rendi állású diákok 1806 és 1850 között (17. tábla).

17. tábla

rendi státusz	1806—10	1811—20	1821—30	1831—40	1841—50
ismeretlen	9,18	11,45	8,84	35,52	47,5
nemes	18,36	25,11	18,46	20,39	11,78
nem-nemes	72,44	62,55	77,3	38,81	15,35
zsidó	0,00	0,94	0,37	5,21	16,02
összes	100%	100%	100%	100%	100%
uradalmi alk.	1,02	5,28	10,0	9,86	12,5

E tábla legfőbb tanulsága az ismeretlen státuszúknak igen erőteljes növekedése. Látszólag a nem-nemesek rovására nő a számuk, hiszen ezek aránya csökken egyértelműen, ezt azonban nem állíthatjuk biztosan, ugyanis a Keszthelyi forrásanyagban több példa van rá, hogy a nemesek — akik amúgyis zömében birtoktalan armális nemesek — elhagyják a nemesi címet. A nemesi minősítést tehát az előbbi két okból nem tudjuk olyan alapvető mutatóként használni, mely az általa jelzett rendi csoport iskolán belüli jelenlétét időben változóan, megbízhatóan mutatná. A zsidóság és az uradalmi alkalmazottak között nincs ismeretlen státuszú gyerek, ezért az ő arányszámaik pontosak. Ezekből látni lehet, a zsidók arányszáma folyamatosan és erősen növekszik, míg az uradalmi alkalmazottaké eleve magasabb szintről indulva lassabban emelkedik.

Nézzük meg, milyen arányokat kapunk, ha aszerint bontjuk fel a tanulók sokaságát, hogy hányadik osztályig jutott tanulmányaiban, pontosabban a különböző osztályok elvégzése után mekkora a gimnáziumot elhagyók aránya (18. tábla).

Az osztályok szerinti csoportosítás sem oldja fel az ismeretlen státuszúak által okozott zavart, csak azt tudjuk meg, hogy az osztályokban felfelé haladva csökken ezek aránya. Valószínűleg arról van szó, hogy a diákok évről-évre ismétlődő anyakönyvezésével csökken az ismeretlen státuszban maradás esélye. Az ismeretlen rendi állású diákok okozta problémát lényegében nem tudjuk kiküszöbölni, csak hatásának lehetséges következményeit tudjuk körbejárni. Ha arányosan oszlana meg mind a csoportok, mind az osztályok, mind az időszakaszok között, akkor nem kellene vele különösebben számolnunk, de szélsőséges megoszlásnál lényegesen megváltoztathatná az összképet a nemesek-nemtelenek vonatkozásában, nemcsak az iskolai részvétel és annak időbeli változása, hanem a tanulmányi előmenetel és eredményesség vonatkozásában is.

Hogy a tanulmányi előmenetel és eredményesség kérdését áttekinthesük, az előbbi adatokat némiképpen módosítjuk, és azt nézzük meg, hogy a rendi csoportokat képező tanulók e csoportokra jellemzően általában hányadik osztályig jutottak el (19. tábla).

³⁵ A részletes szakmánkénti besorolást lásd a Függelékben.

18. tábla

	gra 01	gra 02	gra 03	gra 04	hum 01	hum 02	összes
ismeretlen	33,33	26,38	20,17	22,98	20,83	18,45	24,80
nemes	13,43	18,05	14,03	13,79	25,0	22,02	17,06
nem-nemes	48,25	45,83	58,77	57,47	50,0	55,38	52,09
zsidó	4,97	9,72	7,01	5,74	4,16	4,16	6,03
összes							
n/0%	201/100 ⁰ %	144/100 ⁰ %	114/100 ⁰ %	87/100 ⁰ %	48/100 ⁰ %	168/100 ⁰ %	762/100 ⁰ %
uradalmi							
alk.	3,48	4,16	7,89	12,64	14,58	11,90	7,87

19. tábla

	gra 01	gra 02	gra 03	gra 04	hum 01	hum 02	összes
ismeretlen	33,83	20,10	12,16	10,58	5,29	16,4	n=189/100 ⁰ %
nemes	20,76	20,00	13,30	9,23	9,23	28,46	n=130/100 ⁰ %
nem-nemes	24,43	16,62	16,87	12,59	6,04	23,42	n=397/100 ⁰ %
zsidó	21,73	30,43	17,39	10,86	4,30	15,21	n= 46/100 ⁰ %
uradalmi alk.	11,66	10,00	15,00	18,33	11,66	33,33	n= 60/100 ⁰ %

E táblázatból már pontosan kiolvasható, hogy az összlétszámban való növekedéstől függetlenül a különböző csoportokra általában hány osztály elvégzése jellemző. Ezekkel a számokkal már a tanulmányok eredményességét — legalábbis formális értelemben — is differenciálni tudjuk. Ahhoz, hogy a státusz-csoportokra kapott jellemzőket végre összegezni tudjuk, további két adatot kell bemutatnunk: az évisméltések és a gimnáziumban hallgatott összes év egy diákra jutó átlagát.

Az évisméltők és évisméltések aránya a következőképpen alakult:

20. tábla

	1806—10	1811—20	1821—30	1831—40	1841—49	Az év- ismét- lők ará- nya %	Egy év is- méltőre jutó évis- méltés
ismeretlen	5,88	6,85	3,73	43,14	68,51	46,73	1,23
nemes	11,76	28,76	17,75	18,62	7,4	50,73	1,43
nem-nemes	82,35	64,38	78,50	34,31	22,22	54,59	1,38
zsidó	0,0	0,0	0,0	3,92	1,85	10,86	1,20
összes 370	34/100 ⁰ %	73/100 ⁰ %	107/100 ⁰ %	102/100 ⁰ %	54/100 ⁰ %	49,28	1,35
uradalmi alk.	0,0	4,11	10,28	7,84	12,96	47,24	1,50

Végül közöljük e kérdéskör utolsó tábláját. Ebben azt láthatjuk, hogy a különböző státusz-csoportok egy tanulója átlagosan hány évisméltés és hány a gimnáziumban eltöltött év jut. A tábla másik felében pedig az áll, hogy az utolsó osztályig átlagosan hány év alatt jutottak el e csoportokba tartozók (21. tábla).

21. tábla

	1 főre jutó évismétlés	1 főre jutó összes év	1 főre jutó összes év a HUM 02-ben
ismeretlen	0,56	3,25	6,92 n=28
nemes	0,70	4,05	6,93 n=30
nem-nemes	0,72	3,20	7,49 n=65
zsidó	0,13	2,89	6,5 n= 4
összesen	0,64	3,64	7,06 n=127
uradalmi alkalm.	0,63	4,29	6,86 n=15

Már az előbbieken többször említettük, hogy az ismeretlen státuszúak aránya jelentősen megnehezíti a nemesek arányszámának pontos meghatározását, csak feltételezésekbe bocsátkozhattunk; ha arányosan oszlik el az ismeretlenek száma, akkor lényegileg nem változtat a nemes—nem-nemes arányon. Az évismétlési az összesév és a második osztálybeli összesév mutatókból nyerhetünk némi információt e sajátos „csoportra” vonatkozóan, amelyekből — a spekuláció kedvéért — érdekes következtetéseket kockáztathatunk meg. A tanulmányi eredményesség mutatói tekintetében e csoport lényegileg nem különbözik sem a nemesi sem a nem-nemesi csoporttól, csak az összes év vonatkozásában áll közelebb ez utóbbihoz. Ha az osztályvégzettség szerinti mutatókat nézzük, akkor a zsidóság jellemzőihez áll a legközelebb avval a különbséggel, hogy ott az iskola elhagyásának legmagasabb értéke nem az első, hanem a második osztály után történik (nem számítva most az iskola elvégzését jelentő utolsó osztály arányát). Viszont a nem-nemeseknél azt látjuk, hogy éppen az első osztály után távozóik aránya a legmagasabb és a második osztály után jelentősen csökken, míg a nemeseknél gyakorlatilag ugyanakkora marad. Ebből azt a következtetést levonhatjuk, hogy legalábbis a tanulmányi eredményesség — képzett, tehát bizonytalanabb — mutatóit a korszak egészére stabilan jellemzőnek véve, annak alapján kizárható, hogy az ismeretlen rendi állásúak csoportja túlnyomórésztben nemesi vagy nem-nemesi diákokat rejtene. Úgy néz ki, mintha kisebb részben jól — a nemesi átlagnál jobban — tanuló és nagyobb részt az első második osztályt kevés évismétléssel elvégző és aztán az iskolát elhagyó tanulókból állna össze ez a rész. A kérdést összegezve úgy látjuk, hogy az ismeretlen rendi állású tanulók csoportjának növekedését az alábbi két tényező egyike, vagy különböző mértékben mindkettő együtt okozhatja:

- az addig alkalmazott rendi minősítésnek általában történő, vagy csak az egyik csoportra korlátozódó elhagyása,
- sajátos, a tanulmányi előre „nem” menetel miatti hiányos regisztráció. Az a legkevésbé valószínű, hogy a tanulók létszámának növekedésével egy, addig csekély számban tanuló sajátos társadalmi csoport nyerne teret az iskolába.

A nemesek arányát nézve az évtizedenként némileg ingadozó, az utolsó évtizedben a felére csökken. A vizsgált 44 év alatt átlag 17⁰/₀. Keszthelyen a nemesek aránya 1785-ben a férfiak között 4,5⁰/₀, ami 1848-ig nem változott lényegesen.³⁶ A gimnázium Egészének diákjai között — a négy évtized első éveit alapul véve — ez az arány 21⁰/₀. Eszerint a nem keszthelyi diákok között a nemesek aránya nagyjából egyharmaddal többre, 24—26⁰/₀-ra tehető. A nemesi származású gimnazisták arányát a 18. század derekán 33—50⁰/₀ között változónak állapítja meg Fallenbüchl Zoltán, továbbá ezen időszak kiemelkedően magas létszámát elsősorban a nemesi ifjúságnak — és a győri jezsuita kollégium adatai alapján növekvő arányban a köznemesek fiainak — „a stu-

³⁶ BENDA 1988. XXIV.

diumok felé fordulásával” magyarázza.³⁷ Két-három generációval később ez az arány a keszthelyi gimnáziumban a keszthelyi illetőségű diákokat tekintve az előző évszázad minimumának felére, a nem keszthelyiek esetében pedig valamivel több mint háromnegyedére csökken. A másik vonatkozásban a keszthelyi nemesi származású diákok túlnyomóan kismemesek gyerekei, míg a Keszthely-környékiek között feltételezhetjük nagyobb arányban a birtokos, illetve megyei hivatalt vállaló birtokos nemesség fiait.³⁸ Az iskolai előmenetelt mutató táblázatok alapján azt gondolhatjuk, hogy a nem-nemes diákokhoz képest valamivel nagyobb jelentősége lehet számukra a gimnáziumi tanulmányoknak, — ezen belül is a teljes iskola elvégzésének. Magasabb az arányuk az utolsó — ezen belül is a végzős, második — humanista-osztályban. A lemorzsolódás aránya az első két osztályban nem tér el a két — esetünkben alapvető — rendi csoport között, a nemeseknél azonban egyenlően oszlik meg, míg a nem-nemeseknél mintha az első osztálynak nagyobb lenne a szelekciós szerepe. A nemesek közül valamivel kevesebben, de több évet ismételnék, de együtt ugyanakkora egy diákra jutó évisméltési átlaggal több évet végeznek. Végül az utolsó, végzős osztályig átlagosan fél évvel rövidebb az útjuk mint a nem-nemeseké. Ebbe a képbe beleillik az a megállapítás is, amit a szülők-eltartók vizsgálatakor tettünk, miszerint apjuk halála vagy távolléte kevésbé befolyásolja a nemesi ifjakat tanulmányaikban mint a nem-nemeseket. Ehhez az iskolai stratégiához leginkább a birtoktalan köznemesség nemesi értelmiséggé válásának törekvése társítható, amint vannak is erre utaló jelek a város történetében.³⁹

A nem-nemes diákoknál magasabb és egyenletesebb a lemorzsolódás a grammatikai osztályok során, és az évisméltők száma is valamivel magasabb.

A két eltérő stratégiát kimutató számarányok közti eltérés persze szám szerint nem túl nagy. Nem is ezek nagysága, hanem inkább a többféleképpen végzett számítások egymást erősítő eredménye, másrészt az a tény, hogy a jelenséget már a 18. században is, majd a 19. században regisztrálják a bevezetőnkben idézett szerzők,⁴⁰ ad alapot a fenti következtetésre.

A zsidóság aránya a gimnazisták között 6⁰/₀, 1830 után válik számottevővé és erősen — az összes rendi csoportnál erősebben — növekszik. A zsidóság aránya a városban 1785-ben 2, 1851-ben 5⁰/₀-a a népességnek. Számuk növekedése a reformkori bevándorlással hozható összefüggésbe.⁴¹ A gimnáziumban képviselt arányuk az 1830-as évekhez képest a 40-es évekre megháromszorozódik és túlhaladni látszik a nemesekéit is. A gimnázium Egészére számított arányszámuk 2,83⁰/₀, ami kizárólag keszthelyieknek mutatja őket, de ez a számítási módszer és az alacsony abszolút számuk ezt a feltevést nem bizonyítja teljesen. Iskoláztatási stratégiájuk a nem-nemesekéhez áll legközelebb, már

³⁷ AMBRUS—FALLENBÜCHL 1965—66. 199—212. Ugyancsak Győrben az 1850-es évek előtt 16⁰/₀-ra becsülhető a nemesek aránya. ACSAY 1901. 498—499. Nagykanizsára vonatkozóan KAPILLER 1984. 154—155.

³⁸ BENDA 1988. XXIV—XXV.

³⁹ i. m. XXV.

⁴⁰ A 18. századra AMBRUS—FALLENBÜCHL 1965—66. 205, 211. a 19. századra KORNIS 1927. KAPILLER 1984. 155.

⁴¹ BENDA 1988. XXV.

ami a végzett osztályokat illeti, azzal a különbséggel, hogy a szelekciós küszöb, de úgy néz ki, inkább a tudatosan kitűzött szint a második osztály. Ugyanis az összes többi csoportnál minden mutató vonatkozásában messze jobban tanulnak; minimális az évisméltések aránya. Visszautalva a szülők-eltartók vizsgálatának megállapításaira: mindössze egy esetben (46-ból) váltja fel eltartóként az apát másvalaki, a többi esetben csak apát találunk ebben a pozícióban. Ez a tény azonban nyilván valamennyire összefügg az iskolában eltöltött kevés tanévvel is. Ezt a rendi csoportot tudjuk legkevésbé biztosan elhelyezni a város hatalmi és kulturális szerkezetében. Így aztán nem tudjuk eldönteni azt sem, hogy ezek mögött a karakteres iskolába járási szokások mögött valójában milyen szándékok és okok rejlenek. Nem tudjuk, hogy a formális kvalifikációra, tehát a teljes hat osztály elvégzésére a nagyon magas eredményesség mellett miért nincs nagyobb igény. Azért-e, mert a foglalkozási tradíciók (a szülők 78⁰/₀-a kereskedő) ezt nem kívánják meg, esetleg nem (is) teszik lehetővé, avagy ezt csak a városi társadalomba való integrálódás folyamata hátráltatja. Ez utóbbi folyamat kapcsán nem lehet kizárni azt sem, hogy a zsidóság gimnáziumi tanulmányainak fontos, elsődlegesen kulturális elsajátító, aklimatizációs szerepe is lehet. Ezt a funkciót feltételezhetjük egyébként a német betelepülők esetében is, akik a nem-nemes csoportba tartoznak. De feltételezhető az is, hogy a zsidóság — többé-kevésbé hasonlóan a német iparosokhoz és az alábbiakban tárgyalandó uradalmi alkalmazottakhoz — nagyobb térbeli mobilitása miatt mutatja ezeket a sajátos iskolai jellemzőket, és más helyen más gimnáziumban fejezi be tanulmányait.

Nézzük végül az uradalmi alkalmazottak csoportját. Számarányuk folyamatosan, de nem túl erőteljesen növekszik; 1806-tól 1820-ig erősebben, 1820 és 1840 között stagnálni látszik, majd a 40-es években ismét emelkedik. Ez abszolút számokban tízéves átlagokat véve is folyamatos növekedést jelent. Számarányuk a városi népességen belül 1790-ben 40, 1828-ban 130 fő, és ez a szám tovább emelkedik.⁴² Ez a létszám előbb 1, később nem egészen 2⁰/₀-át jelenti a városi lakosságnak, így az övük mind a nemesek, mind a zsidók gimnáziumi reprezentációját meghaladja, továbbá e csoport részaránya is — a zsidókéhoz hasonlóan — 1840 és 1849 között — ha minimális mértékben is, de meghaladja már a nemesek arányszámát. Valójában persze mindkét esetben nagyon valószínű, hogy arról van szó: a nemesi származású diákok szülei elhagyják címüket és az igen megnövekvő ismeretlen státuszúak csoportjába kerülnek. Az összesített arányuk 7,87⁰/₀ a keszthelyiek és 10,46⁰/₀ az összes keszthelyi és nem-keszthelyi diák között, ami jelzi, hogy e csoport nem a városhoz, hanem az uradalomhoz kötődik. Foglalkozási jellegéből — mint már előzőleg leírtuk, e csoport nem eredeti, elsődleges értelemben vett rendi elem — adódóan egyrészt térben erősen mozoghat, másrészt a szaktudás és ebből következően a formális iskolai kvalifikáció iránti igénye magas, de ez az igény vélhetően nem pusztán ambíció, hanem részben státuszukból következő elvárás, részben családi hivatási tradíció is. Ezt látszik igazolni a tanulmányi előmenetel mutatócsoportja: közepes évisméltési aránnyal a legmagasabb részesedés az utolsó osztályban, és a legmagasabb összes év. Ez utóbbit még csökkentheti is azok

⁴² BENDA 1988. XXVI.

aránya, akik nem az első osztálytól kezdve járták Keszthelyen a gimnáziumot, ami e csoport nagy mobilitása miatt könnyen elő is fordulhatna. De a második humanista osztály tanulóit vizsgálva azok aránya, akik nem Keszthelyen kezdték tanulmányaikat, az uradalmi alkalmazottaknál nem nagy, sőt határozottan az átlag alatt van, ami nem látszik igazolni előbbi feltevésünket. Legáltalában előbbi formájában. Ugyanis a negyedik grammatikai osztályban — ami formálisan a kisgimnáziumi fokozatot jelenti — de a megelőző harmadikban is nő, az első két osztályban igen alacsony, iskolából kilépők aránya. Az első két osztály értékei a legalacsonyabbak, míg a negyedik osztályé, de az első humanista osztályé is a legmagasabb a többi csoporthoz képest, egyedül a nemeseké hasonlóan magas ebben az osztályban. Ez a sajátosság felveti a kérdést: ez a magas arány ténylegesen lemorzsolódást, vagy kényszerű, esetleg tudatos iskola-váltást takar-e? Az uradalmi alkalmazottak gyerekeinek jelenléte a felső három osztályban a legmagasabb értékeket mutatja, és ez a lemorzsolódás valószínűségét alaposan csökkenti.

A rendi megoszlás vizsgálatáról áttérünk a foglalkozás szerepének elemzésére. Itt is az ismeretlen kategória okozza a legfőbb gondot. Ezek aránya összesen 47,6⁰/₀, de ráadásul még erősen szóródik is, évtizedenként nagy eltéréseket produkálva,⁴³ ami erősen kérdésessé teszi a kimutatható időbeli változások realitását.

év	1806—10	1811—20	1821—30	1831—40	1846—50
ismeretlen fogl.	55,10 ⁰ / ₀	44,05 ⁰ / ₀	67,40 ⁰ / ₀	32,27 ⁰ / ₀	33,01 ⁰ / ₀

Ha az ötéves időszakokat nézzük, a szélső értékek 71,6⁰/₀, 1821—25 között és 23,3⁰/₀, 1841 és 1845 között. Az 1820-as években átlagosan 67,4⁰/₀ az ismeretlenek aránya, míg 1846 és 1849 között visszamegy 42,7⁰/₀-ra. Ezekről a szakaszoktól eltekintve — amire magyarázatot nem találtunk — az ismeretlenek aránya lényegében folyamatosan csökken, azaz fordítottan mozog az ismeretlen rendi állás arányával. E mozgás mögött feltételezhetünk olyan tendenciát, ami szerint a rendi besorolás szerepét a foglalkozás szerinti besorolás veszi át. Ez a tendencia valószínűleg fokozottabban érvényesül a nemesi származású szakértelmiségi és azokban az esetekben amikor a nem-nemes megnevezés helyett a szakmát írják be. Ha a rendi állás és a foglalkozás tekintetében ismeretleneket vizsgáljuk, akkor először is azt látjuk, hogy a mindkét szempontból egyaránt ismeretlenek aránya az összes diák között 7,1⁰/₀, és minden tanulmányi-eredményességi mutatójuk meglehetősen alacsony,⁴⁴ minden vonatkozásban az átlag alatt van és csak néhány kis létszámú foglalkozási csoport értékei alacsonyabbak.

Ha az ismeretlen foglalkozásúak rendi állás szerinti megoszlását nézzük, akkor azt látjuk, hogy a nemesek 66,17⁰/₀-ának, a nem-nemesek 56,88⁰/₀-ának foglalkozása ismeretlen, ami az előbbieknél esetében 24,25⁰/₀-a, az utóbbiak esetében 66,6⁰/₀-a az ismeretlen foglalkozásúaknak.

Az ismeretlen státuszúak foglalkozás szerint pedig a következőképpen oszlanak meg: 27,7⁰/₀-ának ismeretlen a foglalkozása is. 14⁰/₀ a feudális-rendi elit és az értelmiség, 47,17⁰/₀-uk az iparosok (ezen belül a hagyományos árucikketek termelőkre 18,36⁰/₀), 1⁰/₀ a forgalom és 8,3⁰/₀ az agrár foglalkozási csoportra esik.

⁴³ Ez azonban nem sajátosan keszthelyi jelenség: KAPILLER 1984. 155. VOJNITS 1895. 313.

⁴⁴ Az egy diákra jutó évisméltés 0,41 év, az évisméltők aránya 36,36⁰/₀, egy évisméltőre 1,15 év isméltése esik és az összes iskolában töltött év 2,51. Az utolsó osztályban csak egy ilyen diák található.

Ha pedig azt vizsgáljuk, hogy a különböző foglalkozási ágazati csoportok mekkora hányada ismeretlen státuszú, a következő értékeket kapjuk: az elit és az értelmiség 30%-a, az iparosok 44,6%-a, a forgalom 4,88%-a és végül az agrár foglalkozásúak 39,08%. Ezek az adatok — úgy érezzük — némileg megerősítik azt az ismeretlen rendi besorolásúakra vonatkozó feltevésünket, hogy ezek számának növekedésének egyik részét az iskolában eltöltött kevés idő, másikat pedig a rendi besorolás elmaradása illetve a foglalkozási besorolással való — persze tendenciaszerű — felcserélése okozza.

Az ismeretlen foglalkozású szülők magas és ingadozó aránya miatt a foglalkozások időbeli megoszlását nem nézzük, hanem kiemelünk két évtizedet. az 1811—1820 és 1836—1846 közöttit, ahol az ismeretlen foglalkozásúak aránya a legalacsonyabb (44,05 és 27,72%), és ezek átlagát számolva az összes diákot magában foglaló adatok mellé tesszük, egyfajta korrekcióként. (A két évtized a vizsgált korszak elején és végén helyezkedik el, az első a lassú növekedés, a második pedig az erősen emelkedő és 1838-tól magasan stabilizálódó létszám időszakára esik, és egyik sem tartalmazza a kezdő és befejező évek bizonytalanabb adatait.) (22. tábla)

22. tábla

	1811—20 és 1836—45 átlaga	1806—1850 átlaga	1810, 1820, 1830, 1840, 1849 Egész átlaga	1806—1849 HUM 02 átl.
ismeretlen foglalk.	34,48	47,6	58,51	34,52
feudális elit 1.	6,75	7,37	7,8	10,11
értelmiség 2.	6,56	5,82	12,41	9,52
vasipar 3.	1,64	1,16	0,70	0,0
hagyományos iparcikk 4.	26,45	18,36	7,27	27,38
építőipar 5.	3,64	2,84	0,88	2,97
faipar 6.	2,91	1,42	1,24	1,78
regálébérlők 7.	3,64	2,97	2,30	4,16
finommechan. 8.	1,09	0,64	0,0	0,0
egyéb iparos 9.	1,09	0,77	0,53	0,0
Kereskedelem 10.	5,29	5,3	2,83	5,35
agrár önálló 11.	5,29	3,75	4,25	4,16
agrár alkalmazott 12.	1,09	1,16	1,06	0,0
egyéb 13.	0,18	0,38	0,0	0,0
Összesen	100,0% n=548	100,0% n=773	100,0% n=564	100,0% n=168

Ha az ötéves megoszlásokat nézzük, néhány — főként nagylétszámú — csoport esetében a hiányzó adatok ellenére bizonyos tendenciát valószínűsíthetünk. A feudális-rendi elitnek nevezett csoportnál a részarány erősen ingadozik, és ez nem látszik összefüggésben állni az ismeretlen arányával. Az értelmiségnél már nagyobb valószínűséggel torzít az ismeretlen foglalkozásúak száma; itt ugyanis az 1806 és 1810 közötti arány 1816 és 20 között is csak keveset csökken, 1821 és 1830 között erősen esik, majd vissza áll 1831 és 1840 között az első 15 év szintjére és ezután kezd erősebben növekedni. Még feltűnőbb a torzítás az iparosok esetében, ahol az arány 1811 és 1845 között végig

20⁰/₀ felett van (1836—40 között 31⁰/₀) csak a húszas években esik 12,6 majd 9,77⁰/₀-ra. Végül a kereskedők csoportjában szinte teljesen kizárható a torzítás — a részarányok is ezt mutatják — mivel e csoport túlnyomó többsége (87,8⁰/₀) zsidó.

Érdemes megemlíteni, hogy a gimnázium Egészének a szülők-eltartók foglalkozás szerinti megoszlásában a keszthelyi megoszláshoz képest három helyen találunk figyelemre méltó eltérést. Az értelmiség, a hagyományos iparcikkeket előállítók és a kereskedők vonatkozásában. De az eltéréseket vizsgálva arra a megállapításra juthatunk, hogy ezek a különböző számítás eredményeképpen kapott arányok nem vethetők össze az egész diákságra vonatkozó alacsony reprezentativitás és az ebből is eredő, a keszthelyinél is magasabb ismeretlen foglalkozásúak aránya miatt.

A következő lépésben összevonjuk a foglalkozási csoportokat tevékenységi területük szerint ágazatokba, így — a nagyobb létszámok folytán — a tanulmányi mutatók is komolyabban vehetőkké válnak. Az összevonásnál a regálébérlőket áttesszük az iparosoktól, a forgalomhoz. (23. tábla).

23. tábla

Foglalkozási ágazat	létszám szerinti mego. %	Évismét-lők aránya %	Egy év-ismétlő-re jutó évism.	Egy di-ákra jutó évism.	Összes év	Létszám a HUN 02-ben %	Összes év a HUM 02-ben
ismeretlen + egyéb	371	180				58	
13.	47,99	48,51	1,27	0,61	3,22	34,52	6,18
feud. elit	102	48				33	
1. értelmiség	13,19	47,05	1,29	0,60	4,33	19,64	6,75
2. ipar	195	111				54	
3—6. 8—9.	25,22	56,92	1,29	0,84	4,14	32,14	6,66
7. regálébér.	64	22				16	
10. kereskedő	8,27	34,37	1,22	0,42	3,64	9,52	6,5
11—12. agrár	38	20				7	
ÖSSZESEN	773	381		500	2818	168	110
	100 ⁰ / ₀	49,28	1,31	0,64	3,64	100 ⁰ / ₀	6,54

Ha a keszthelyi diákság rendi állás és foglalkozás szerinti megoszlása alapján kapott csoportokat a bevezetőben kiindulópontként választott megállapítások szerint akarjuk értékelni illetve jellemezni, akkor ezt csak úgy tehetjük meg, ha sikerül összevonnunk ezeket olyan egységekbe, amelyek elég nagy létszámúak is, ugyanakkor történetileg nem képeznek irreális együttest. Még így is csak kísérletnek tekinthetjük e, nagymértékben hiányzó és ettől függetlenül is bizonytalan adatok révén kapott jellemzők egybevetését a hivatkozott szerzők állításaival. De az reméljük, hogy inspiráló lesz ez a kísérlet — az olvasó számára is.

Három vizsgálati egységet képeztünk: a feudális-rendi elitet összevontuk az értelmiséggel; az iparosok közül kiemeltük és egybevontuk a hagyományos árucikkeket készítőket és a regalébérlőket; és a maradék iparost egybevontuk a kereskedőkkel. Az így kapott egységeket a következőképpen jellemezhetjük:

Az első egységet hívjuk „*mintaadók*”-nak. Számuk 103 (ez 25,55%-a az ismert foglalkozásúaknak) a nemesek aránya közöttük 16,5%, és tudjuk, hogy az uradalmi alkalmazottak túlnyomó többsége ebben a két csoportban van.

A második egységet hívjuk „*mintakövetők*”-nek. Ennek a létszáma a legnagyobb, 165 diák (ez 41%-a az ismert foglalkozásúaknak) a köztük levő nemesek aránya 13,6%.

Végül az utolsó egységet nevezzük „*polgárok*”-nak, számuk 94 fő (23,3%), nemesek 5,3%-ban vannak közöttük.

Az iparosok ilyen felbontása nem indokolatlan, mert a vállalkozó, felhalmozó polgári réteg kezdeményei megtalálhatóak a városban, csakhogy elkülönítésük foglalkozásuk szerint problematikus. Azokról a főként bevándorolt, német eredetű iparosokról van szó, akik a fémműves, faipari, építő és a finommechanikainak nevezhető szakmákat űzik és e specializáltabb, magasabb és modernebb tudást, valamint nagyobb tőkeerőt igénylő, esetenként hiányt pótló tevékenységükre nagyjából az uradalom tart igényt, sok esetben nagyobb megrendeléseket adva nekik. Ezeknek teljesítésével azonban sokszor tovább is költöznek a következő ilyen megrendelés reményében vagy megtörténtével. Egy részük azonban beépül a város társadalmába, gazdasági tevékenységébe és politikai intézményeibe is.⁴⁵ Hagyatéki leltáraikból eltérő, fejlettebb tárgyi kultúrájukra is lehet következtetni. De egyrészt a viszonylagos mozgékonyáguk, másrészt a formális megkülönböztető jegy hiányában csak a szakmai hovatartozás és német, németes nevük alapján tudjuk megkülönböztetni őket a törzsökös helyiektől.⁴⁶ A szakmai besorolás elkészítésekor ezt a lehetőséget figyelembe vettük. A másik polgári jelleget hordozó csoport a zsidóság, számuk folyamatosan nő, és statisztikai elkülönítésük megoldható, mert a vallási rovat egyértelmű jelzésén túl, nagy többségében kereskedelemmel foglalkoznak, csak kb. 8–8% található a hagyományos cikket termelő iparos illetve az értelmiségi kategóriában, egy fő pedig a regalébérlők között.

A rendi állás szerinti jellemzőkre utalva emlékeztetnünk kell itt arra, hogy a nemesi származású diákok szüleinek foglalkozása csak 33%-uknál ismert, és gyerekeik az ismeretlen foglalkozásúak csoportjában nagyobb (24,44%-os) arányban jutnak el az utolsó osztályba mint az ismert foglalkozásúak között (ott ez az arány 14,5%).

Lássuk tehát, hogy az eddig is alkalmazott mutatók szerint mit láthatunk ebben a csoportosításban (24. tábla).

⁴⁵ BENDA—KIRÁLY 1988, BENDA 1989, ERDEI 1980, HAJNAL 1941, HORVÁTH 1987, HORVÁTH UNGÁR 1942.

⁴⁶ Ez a népesség többnyire katolikus vallású és nem közvetlenül német területről települt Keszthelyre, hanem már előzőleg is magyar területen lakott, így gyermeke nemzetisége is magyarként kerül bejegyzésre, és ennek születési helye is magyar település. BENDA—KIRÁLY 1988. 6—7.

24. tábla

	„mintaadók”	„mintakövetők”	„polgárok”	összes
HUM 02				
részarány	32,03 ⁰ / ₀	32,12 ⁰ / ₀	18,08 ⁰ / ₀	22,04 ⁰ / ₀
összes év	4,33	4,28	2,85	3,64
évismétlők aránya	47 ⁰ / ₀	58,18 ⁰ / ₀	31,62 ⁰ / ₀	49,29 ⁰ / ₀
egy diákra jutó				
évism. száma	6,60	0,79	0,40	0,64

Az az állítás, miszerint a 19. század első felének gimnáziumát szellemileg a nemesi-honorácior mentalitás, mint minta uralja esetünkben, helytállónak látszik. Azonban néhány vonatkozásban pontosításra szorul e megerősítés. Ezekről a pontosításokról egyelőre nem tudjuk, hogy milyen mértékben jelentenek helyi, keszthelyi sajátosságokat, illetve általánosítható mozzanatokat. A problémát az jelenti, hogy miként tudunk általánosságban megfogalmazott csoportokat konkrétabb, empirikusan leírt csoportoknak, helyi szinten megfeleltetni. A mintaadó nemesi-honorácior elem szerepét Keszthelyen — úgy néz ki — a feudális-rendi elit és az értelmiség, a honoráciorok⁴⁷ foglalkozási csoportja jelenti.

A fenti számok alapján a mintát a hagyományos ipart űzők gyerekei követik legerősebben.⁴⁸ Az eredeti értelemben vett rendi megoszlásban a nemesek mutatói állnak ehhez közelebb. Úgy látszik, a keszthelyi kisnemesek számára az értelmiséggé válás valósabb perspektíva, mint amit pusztán nemesi címük nyújthat.⁴⁹ E két csoportnál tehát feltételezhetjük a formális kvalifikációra, vagyis a gimnázium egészének elvégzésére és továbbtanulásra való törekvést. Ha ez a célkitűzés nehezen, sok évismétléssel történik, az egyben ennek a fontosságát is jelzi.

A „polgári elem” esetében pedig úgy látszik, mintha gyerekei kevésbé törekednének a teljes gimnáziumi végzettségre. Különösen feltűnő ez a zsidóság esetében, akiknél a tanulmányi eredményesség mutatói messze átlag fölöttiek. Emlékezzünk azonban e csoport számarányának időbeli alakulására. Nem zár-

⁴⁷ E réteg kialakulását, történetét, lehetséges számarányát, származási összetételét, politikai szerepét és törekvéseit vizsgálja: KOSÁRY 1981. MAZSU 1984. VÖRÖS 1975.

⁴⁸ A regélébérlőknek a hagyományos iparos szakmákhoz vonását lehet talán a legkevésbé indokolni. Abból indultunk ki, hogy a hagyományos ipari foglalkozások között ezek a többenél tökeigényesebbek, de még sem hasonlíthatók sem a szintén nagyobb tökeerőt, modernebb és speciálisabb ismereteket igénylő — főként a bevándorolt németek által képviselt — vállalkozás-szerű iparokhoz, sem a kereskedelemhez. Itt — miként tulajdonképpen mindegyik foglalkozási csoportnál — az anyakönyvön kívüli adatok alapján történő egyedi szétválasztás teheti lehetővé e kérdésnek érdemi megválaszolását. Hogy az itt felmerült kétségeket eloszlassuk, kiszámoltuk a mutatókat úgy is, hogy a regélébérlőket a „polgárok” nevű egy-egybe tettük, de az arányok alapvetően így sem változtak meg.

⁴⁹ „Az ifjúság, nemes és nem-nemes tömegesen tódult az idegenből átültetett, most már csupasz vizsgáztatással elérhető diplomás pályákra. (...) De talán a legnyugtatóbb az a kisnemesség volt, amely az iskolázás által hirtelen új érvényesülésre juthatott: a nemesi s egyúttal az ügyvédi diplomával kezében liberalizmust hirdető határozottan szembe fordult a birtokos közép-nemesség táblabíró-felfogásával.” HAJNAL 1941. 174.

ható ki, hogy az általunk vizsgált időszakban egy felfelé ívelő görbének csak a kezdeti szakaszát figyelhettük meg, és ez határozza meg illetve magyarázza a sajátosságokat.

A társadalmi csoportokban az előzőekben képzett egységek alkalmazása csak átmeneti lehet, csak további részletek feltárásával válhatnak valóban bizonyító erejűvé. Elsősorban az „ismeretlenek”-ről kell adatokat szereznünk, másodsorban a foglalkozási, gazdasági tevékenységi csoportosítás részleteit kell kidolgoznunk, ezeknek a város társadalmában betöltött valóságos számarányuk, gazdasági, politikai és kulturális súlyuk szerint. A következő nagyobb lépést pedig a gimnáziumbeli jellemzőknek a volt gimnazisták életpályáján való lemérése jelentheti.

Azt, hogy azok a gyerekek, akik elvégzik teljesen a gimnáziumot, mennyire hasonulnak, annak uralkodó — esetünkben feltehetően kisnemesi-honorácior — szelleméhez eddigi vizsgálódásaink alapján nem tudjuk eldönteni, ehhez is a diákok gimnázium utáni pályafutásának ismeretére lenne szükségünk.

A bevezetőben idézett állítások közül azt, ami szerint a gimnázium alsóbb osztályai mintegy iparosiskolaként működnek, lényegében a mi eredményeink is alátámasztani látszanak. Az első két osztály után kimarad a beiskolázottak 45⁰/₀-a, az első három után pedig a 60⁰/₀-a, és ebben nemesi-nemnemesi vonatkozásban nincs lényegi különbség, a zsidóság viszont lényegesen nagyobb, az uradalmi alkalmazottak lényegesen kisebb arányban morzsolódnak le mindkét szakaszban. Hogy ez a két-három év elvégzése valójában milyen ismeret megszerzését jelenti⁵⁰ azt csak a város alapfokú oktatási viszonyainak ismeretében tudjuk majd meghatározni. Egy kevés információ azonban már most is rendelkezésünkre áll arra vonatkozóan, hogy a volt gimnazista iparos gyerekek élete a későbbiekben miként alakult.

Az iparoslegények számára kiállított vándorkönyvek névszerinti nyilvántartásában⁵¹ visszakereshettünk jónéhány gimnazistát, számszerint 47-et. Ezek 44,68⁰/₀-a csak első, 36,17⁰/₀-a második, 8,51⁰/₀-a harmadik, továbbá hárman negyedik és ketten az első humanista osztályig jutottak tanulmányaik során. Apjuk foglalkozása — ami 35 esetben ismert — kivétel nélkül iparos, majdnem fele (45,7⁰/₀) a hagyományos cikkeket előállító szakmákból került ki, négyen-négyen a vas- és fémiparos, hárman-hárman pedig a regálébérlők és a finommechanikai iparosok közül valók. Átlagosan 0,79 évvel többet jártak annál amennyi a fenti osztályok évismétlés nélküli elvégzéséhez szükséges. Az apa és a fia szakmája között a következő a viszony: 22 esetben (56,4⁰/₀) ugyanabba a szakmacsoportba tartozik a vándorkönyvet kapott legény szakmája mint apjáé, ebből 20 esetben (51,3⁰/₀) a szakma is megegyezik. A legények 51⁰/₀-a a hagyományos ipari szakmákba, 19⁰/₀-a vas- és fémipari, 15⁰/₀-a pedig a faipari szakmákba került. Érdekes még, hogy a kovácsok — e forrás szerint legalábbis — mindig kovácsnak, az egy rézműves is rézművesnek adta fiát. A német nevék aránya az apák között 42⁰/₀. Végül azt említjük meg, hogy a gimnázium elhagyásától átlagosan 6 év telt el a vándorkönyv kiváltásáig.

⁵⁰ A nagykanizsai gimnáziumra vonatkozóan ezt a jelenséget értelmezi DEGRÉ 50.

⁵¹ Zala Megyei Levéltár, Keszthely város levéltára, vándorlegények könyve.

Degré Alajos egy tanulmányában a gimnázium hatását Nagykanizsa városára fejlődésében a következőképpen magyarázza: a gimnázium diákjai — amelyeknek legjobb esetben is csak a fele volt helybeli — nemcsak saját szükségleteik, hanem az őket látogató s élelmező szülők és rokonok révén is növelték a keresletet a város piacán. A diákok pedig felnöve nem változtattak beszerzési szokásaikon. Természetesen a város kedvező fekvése adhatta a lehetőséget a fenti, egyik „városképző” jelenség kialakulására — olvashatjuk a tanulmányban.⁵² Utolsóként tehát azt vesszük szemügyre, hogy a keszthelyi gimnázium diákjai milyen területekről érkeztek az iskolába. A keszthelyi diákok esetében ez szüleiknek vagy eltartóiknak a városba be- illetve abból elvándorlását jelzi. A diák születési helyének és szülője vagy gondviselője lakhelyének bejegyzését használtuk fel e jelenség vizsgálatához.⁵³ Akik nem Keszthelyen születtek, de Keszthelyen laktak, azokat betelepülőknek vettük. Összesen 110⁵⁴ ilyen esetről tudunk, ennek a 30%-a esik az 1830-as évekre, a többi évtizedben viszont egészen szabályosan oszlik meg a számuk. Az indulási hely 40%-a Zala, 18,18%-a Somogy, 9,1%-a Sopron, 6,36%-a Veszprém, 5,45% Vas, 2,72% Fehér, 1,81%-a Nyitra és Varasd megye területén volt, továbbá egy-egy esetben Borsod, Győr, Komárom, Sáros, Szepes és Verőce megyéből érkeztek Keszthelyre a későbbi gimnazisták. Külföldről heten; négyen Ausztriából — ebből hárman Bécsből — ketten az itáliai osztrák tartományokból, egy diák pedig a Lublini palatinátusból jöttek a városba. Ha a hátrahagyott települések jogállását nézzük akkor 14,5%-a városból, 28,18% mezővárosból, a többi pedig községből kelt útra. A betelepülők 22,7%-a nemes, 23,63%-a uradalmi alkalmazott, foglalkozása szerint 18,18% a feudális-rendi elitnek nevezett, 16,36% az értelmiségi 21% az iparos foglalkozási csoportba tartozik és akad köztük egy napszámos is. A többiek foglalkozása ismeretlen.

A városból kitelepültek száma csak 37,⁵⁵ időbeli eloszlásuk lényegében a betelepülökhöz hasonlóan egyenletes. Zala megye területére települ 75,67%, Somogyba 16,21%, Varasd megyébe kettő, Fehérbe egy távozik. Az új lakhelyek 8,1%-a város, 27%-a mezőváros a többi község. Ugyancsak 27—27% közöttük a nemes és uradalmi alkalmazottak aránya, 30%-uk rendi elit, 19%-uk az értelmiség foglalkozási csoportjába tartozik, 16%-uk iparos és köztük is van egy földműves, a maradék 30% ismeretlen foglalkozású.

A ki- és betelepülés adatai jól mutatják az uradalmi alkalmazotti réteg térbeli mozgékonyosságát, amit még fokoz az a tény is, hogy 8—10 gyerek mindkét, a ki- és a betelepülő csoportban is szerepel. A be nem fejezett tanul-

⁵² DEGRÉ 50.

⁵³ Ezek a bejegyzések meglehetősen bizonytalanok, ugyanazon diákok születési helye is megváltozhat az egyik évről a másikra, így a válogatásnál bizonyos „ráhagyással” kellett eljárunk: aki egyszer is keszthelyi születésűnek vagy lakhelyűnek volt beírva, azt keszthelyinek vettük, jóllehet tévedésből inkább Keszthelyt írtak be mint mást.

⁵⁴ Öt olyan eset van, amikor a keszthelyi lakóhelyi bejegyzés a rákövetkező évben megváltozik. Van továbbá a betelepülők között 11 testvérpár, amelyek közül ötnél nem ugyanaz a születési hely, a többi esetében tehát ugyanaz a helység sokszorozódik. Rajtuk kívül vannak egyszer hárman és egyszer négyen, akik testvérek.

⁵⁵ A kitelepülőknél 19 esetben változik meg a bejegyzés és három testvérpár található.

mányok folytatásának lehetősége viszont csak három esetben — a Varasdra és Székesfehérvárra távozók esetében — áll fenn.

Fontos feladat lenne a gimnázium összes diákja területi hovatartozásának pontos vizsgálata, ami az anyakönyvi adatok rendszeres kigyűjtését kívánná meg.⁵⁶ Ezeknek az adatoknak a feldolgozását tovább lehetne és kellene finomítani azzal, ha a diákok lakhelyét csak egyszer és nem évente ismétlődve (az elvégzett osztályok számának mértékében) vennénk számba.

A KESZTHELYI GIMNÁZIUM

Tanulmányunk befejezésekként néhány — a publikált formában rendelkezésre álló — adatsor alapján próbáljuk meg elhelyezni a keszthelyi gimnáziumot a Dunántúl katolikus nagygimnáziumai között.⁵⁷ Az országész gimnáziumai között kettőnek, a pécsinek és a pozsonyinak (ami ugyan földrajzilag nem tartozik a Dunántúlhoz, de a város nagyságrendje és fekvése miatt jobb viszonyítási alpnak tűnt Budánál) a vizsgált időszakban 400 felett van a tanulói száma. A legtöbb dunántúli iskolának a II. Ratio idején 240 és 300 fő között van diákjaik átlagos létszáma évente, míg három gimnáziumé, a nagykanizsaié, a kaposvárié és a keszthelyié nem éri el a 200 főt. Ez utóbbiak között is a keszthelyi a legalacsonyabb (évi 117), amely az 1840-es évtizedben — amikor a legnagyobb itt a diákok száma — jut egy szintre (120) a jóval később alapított kaposváriéval, ahol ekkor az előző évtizedhez (150) képest csökken az iskolát látogató ifjúság száma.

Ha e gimnáziumok tanulóinak átlagos létszámát vesszük 1826 és 1830 között és ezt viszonyítjuk Ludovicus Nagynak a székvárosokra megadott lélekszámaihoz — mint azt már tanulmányunk elején jeleztük — a következő arányszámokat kapjuk: Győr 2,38; Magyaróvár 7,20 (Mosonnal együtt 3,14); Sopron 2,55; Kőszeg 4,80; Szombathely 6,57; Keszthely 1,47; Veszprém 3,03; Nagykanizsa 3,30; Kaposvár 6,08; Pécs 4,30; Székesfehérvár 1,75; Pozsony 1,39; Esztergom 4,27 százalék. E viszonyszámok alapján is 0,9%-ával a keszthelyi a legkisebb gimnázium a Dunántúlon. Ugyanis Pozsony és Székesfehérvár lakosainak száma kiugróan magas az összevetésben szereplő városok között.

⁵⁶ Az adatok ilyen szempontú rendezését végezte el Kapiller Imre a nagykanizsai gimnáziumra vonatkozóan KAPILLER 1984. 146—147., a pécsire pedig — de nem a lakhely, hanem születési hely alapján — Kis Albin KIS 1914. 178.

⁵⁷ Ezek az iskolák lényegében a gvóri tankerület nagygimnáziuma itt jelentik, a földrajzi alapon kihagytuk közülük a bajai, szabadkai és újvidéki, illetve hozzávettük a pozsonyi és esztergomi nagygimnáziumokat. A tatai iskolára nem találtunk idősoros adatokat, csak azt tudhattuk meg, hogy a tanulók száma 1790-től 1800-ig 150, 1800—1848 között pedig „majdnem mindig több volt a létszám 250-nél” AMBRUSTER 1894. 24. Így tehát a következő gimnáziumok éves létszámadatait ismerjük: Győr (1806—1849) ACSAY 1801. 500—501, Mosonmagyaróvár (1806—1849) RAPPENSBERGER 1894, Sopron (1806—1849) HORVÁTH 1895. 42., Kőszeg (1806—1849) PACHER 1895. 141., Szombathely (1808—1849) KÁRPÁTI 1889. 75—76., Veszprém (1806—1849) TÖLCSÉRY 1895. 244., Nagykanizsa (1806—1849) Értesítő 1895—96. 81—82., Kaposvár (1817—1849) BÉCSI—PRILISANER 1896. 287—288, Pécs (1815—1849) KIS 1914. 178., Székesfehérvár (1806—1849) WERNER 1896. 70., Komárom (1806—1811) NÉMETH 1894—95. 82., Pozsony (1806—1849) SCHÖNWITZKY 1896., Esztergom (1806—1849) VOJNITS 1895. 340—341.

Ha az első és utolsó osztály arányát nézzük az összlétszámhoz képest, minimális különbséget tapasztalunk: Az első osztály aránya átlagosan 21 és 22⁰/₁₀ között van Esztergom, Komárom (1792—1807, 1810—12), Pécs és Pozsony gimnáziumainál, amíg Keszthelyen és Kaposváron ez az osztály 26 és 27⁰/₁₀ között van. A végzős osztály pedig Esztergom és Komárom esetében 18 és 19⁰/₁₀-kal, Pécsen és Pozsonyban 14⁰/₁₀-kal, Keszthelyen és Kaposváron 10—11⁰/₁₀-kal részesedik az összlétszámából. Vagyis a kisgimnáziumi funkció ez utóbbiak esetében igen erőteljes.

A zsidó származású diákok arányát nézve az Keszthelyen igen erősen növekszik azokhoz a gimnáziumokhoz képest, ahol azokra vonatkozóan található kimutatás.⁵⁸ Keszthelyen arányuk az 1810-es évtizeddel kezdődően 0,94; 0,37; 5,21 és 16,2 százalék évtizedenként, Kaposváron (az 1820-as évtizeddel kezdve) 0,68; 2,11; 4,66, Győrben 0,6; 0,92; 3,1 és 3,81, végül Pécsen (itt is az 1820-as évtizeddel kezdve) 0,12; 0,67 és 0,93 százalékot mutatnak ugyanezek az arányok, amiknek tényleges jelentését csak a zsidó népesség számának az adott város és beiskolázási terület szerinti alakulásának ismeretében tudjuk értelmezni.

Két iskola esetében ismerjük azoknak a tanulóknak számát is, akik a gimnázium székhelyének lakói voltak, vagy ott születtek. Nagykanizsán ezek aránya 37,34⁰/₁₀, Pécsen pedig 33,2⁰/₁₀ átlagban. Ezekhez képest a keszthelyi helybeli diákok közel 55⁰/₁₀-os részaránya jelentős különbségnek tűnik.⁵⁹

Ha pár mondatban akarjuk összegezni Keszthely város diákjainak statisztikai vizsgálata útján nyert adatainkat, az első, durva összevetése alapján azt mondhatjuk, hogy a keszthelyi gimnázium a Dunántúl legkisebb ilyen iskolája, amelyben viszonylag magas a helybeli, Keszthely városából kikerülő diákok száma. Ezeknek nagyjából 80⁰/₁₀-a nem-nemesi származású és nem egészen 20⁰/₁₀-uk jut el az utolsó osztályba és válik így lehetővé számukra tanulmányaik felső fokon való folytatása. Erősen gyanítható továbbá, hogy a keszthelyi Festetics uradalom alkalmazásában lévők — főként tisztségviselők — gyerekei a város többi társadalmi csoportjánál nagyobb arányban tanulnak a gimnáziumban és végzik is el azt. Ennél biztosabb megállapításokhoz és ezeken keresztül árnyaltabb képhez alighanem csak a meglevőkhöz újabb adatok kapcsolásával és speciálisabb számítások elvégzésével juthatunk.

⁵⁸ Nagykanizsára vonatkozóan v. ö. KAPILLER 1984. 152.

⁵⁹ Ha az 1826 és 1830 közötti gimnáziumi tanuló létszámokat egybevetjük Ludovicus Nagy népességszámaival azt kapjuk, hogy Keszthelyen 1,9⁰/₁₀-a, Nagykanizsán 1,22⁰/₁₀-a, Pécsen pedig 1,55⁰/₁₀-a a helybeli gimnazisták aránya a város lakosságának.

IRODALOM

ACSAY Ferenc

A győri kath. főgymnasium története 1626—1900. Győr 1901.

AMBRUS—FALLENBÜCHL Zoltán

Magyarország középfokú oktatási viszonyai a 18. században. = Történeti Statisztikai Évkönyv 1965—66. 175—239.

AMBRUSZTER Sándor

A tatai kegyesrendi ház és gymnasium története = Értesítő 1894.

BALASSA Brunó

A latintanítás története. Bp. 1930.

BÉCSI Márton—PRILISAUER Adolf

A kaposvári magyar királyi állami főgimnázium története 1806—1895. Kaposvár 1896.

BENDA Gyula

Egy mezővárosi közösség rekonstrukciója 1700 és 1850 között — kérdések és lehetőségek Keszthely példáján. = Rendi társadalom — polgári társadalom 1. Salgótarján 1987. 145—151.

BENDA Gyula

A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai I. Keszthely 1711—1820. szerk. és bev.: — Bp. 1988.

BENDA Gyula

A lakásfelszereltség változásai Keszthelyen 1790—1849. = Építészet az Alföldön. Az Arany János Múzeum Közleményei VI. Nagykovács 1989. 133—161.

BENDA Kálmán

Az iskolázás és az írástudás a dunántúli parasztság körében az 1770-es években. = Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv. 8. Kaposvár 1977. 123—133.

BÓDI Ferenc

A középiskolai földrajzoktatás története Magyarországon a Ratio Educationistól napjainkig. Szeged 1935.

BONTZ József

Keszthely város monográfiája. Keszthely 1896.

CSÓKA I. Lajos

A ratio educationis korszaka. = Magyar művelődéstörténet 4. kötet Bp. 1941. 453—481.

DEGRÉ Alajos

A nagykanizsai gimnázium története 1765—1948. = A nagykanizsai Landrer Jenő Gimnázium évkönyve. Nagykanizsa 1966. 15—26.

DEGRÉ Alajos

A nagykanizsai piarista gimnázium hatása Nagykanizsa várossá fejlődésére. Nagykanizsai Városi Tanács Híradója, 1986. 48—52.

ERDEI Ferenc

A magyar társadalomról Bp. 1980.

FALLENBÜCHL Zoltán

A diákság megélhetésének kérdéséhez Magyarországon a 18. század folyamán. = OSzK Évkönyve 1976—77. Bp. 1979. 379—415.

FINÁ CZY Ernő

Magyarországi középiskolák múltja és jelene Bp. 1896.

FINÁ CZY Ernő

A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában 1—2. kötet 1899.

FINÁ CZY Ernő

Az újkori nevelés története (1600—1800) Bp. 1927.

GRÜN WALD Béla

A régi Magyarország 1711—1825. Bp. 1888.

GYÖRFFI Endre

A keszthelyi kath. főgymnasium története. Keszthely 1896.

HAJDU János

Felsőbb oktatásügy és tömegnevelés. = Magyar művelődéstörténet 5. kötet Bp. 1942. 329—358.

HAJDU Lajos

A dunántúli rendek köznevelési, közoktatási javaslatai 1790/91-ben = Pedagógiai Szemle 1981. 1. sz. 33—43. és 2. sz. 123—133.

HAJDU Lajos

A tanügyi igazgatás megszervezése és működésének első 15 éve Magyarországon. 1776—1790. = Levéltári Szemle 1978. 1. sz. 23—30.

HAJDU Lajos

A közép és alsófokú iskolák ellenőrzése Magyarországon. 1776—1790. = Levéltári Közlemények 1986. 1. sz. 3—56.

HAJNAL István

Az osztálytársadalom = Magyar Művelődéstörténet 5. kötet, Bp., [1942.] 165—200.

HORVÁTH D. Tamás

Egy mezővárosi iparos a reformkor kezdetén — Steindl György keszthelyi rézműves hagyatéka. = Rendi társadalom — polgári társadalom 1. Salgótarján. 1987. 173—178.

HORVÁTH D. Tamás

Lichtenvolner Ferenc keszthelyi ácsmester családja és gazdálkodása a 19. század első felében = Zalai Gyűjtemény. 28. Zeg., 1988. 77—90. 1.

KANYAR József

Középiskola és középfokú oktatás a Dél-Dunántúlon a 18—19. században. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 8. Kaposvár 1977. 223—242.

KAPILLER Imre

A nagykanizsai piarista gimnázium diákjai az iskola alapításától 1848-ig. = Zalai Gyűjtemény 18. 1984. 145—155.

KÁRPÁTI Kelemen

A szombathelyi kir. kat. főgymnasium története. = Értesítő 1889.

KIRÁLYI Ferenc—BENDA Gyula

Iparosok egy kisváros társadalmában. Keszthely, 1711—1850. = VI. Kézművesipartörténeti Szimpózium, Veszprém, 1988. nov. 15—16. Veszprém, 1989. 31—45.

KISS Albin

A pécsi gimnázium története. Pécs 1914.

KISBÁN László

A menyiségtan tanítása Magyarországon 1700—1848. Pécs 1939.

KORNIS Gyula

A magyar művelődés eszményei 1777—1848. Bp. 1927.

KOSÁRY Domokos

Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1980.

KOSÁRY Domokos

Értelmiség és kulturális elit a XVIII. századi Magyarországon. = Valóság 1981. 2. sz. 11—20.

KSH

A népmozgalom főbb adatai községenként 1828—1900. II. Vas Megye, Veszprém Megye. Bp. 1973.

MÁLYUSZ Elemér

A reformkor nemzedéke. = Századok 1923. 17—75.

MÁLYUSZ Elemér

A helytörténeti kutatás problémái. = Századok 1932. 103—109.

MAZSU János

A dualizmus kori értelmiség társadalmi forrásainak főbb változási tendenciái. = Történelmi Szemle 1980. 2. sz. 289—308.

MAZSU János

A hazai értelmiség fejlődésének néhány sajátossága a múlt század közepét követő évtizedekben. = Magyar Történeti Tanulmányok XVII. Debrecen 1984. 25—61.

MAZSU János

Az értelmiségbe irányuló intergenerációs mobilitás Magyarországon az I. világháború előtti félszázadban. (Egy makroszerkezeti vizsgálat forrásai, módszertani problémái és tanulságai.) = Rendi társadalom — polgári társadalom 1. Salgótarján 1987. 453—462.

MÉSZÁROS István

A magyar nevelés története 1790—1849. Bp. 1968.

MÉSZÁROS István

Iskolatörténet, művelődéstörténet. = Magyar Pedagógia 1983. 2. sz. 147—153.

MÉSZÁROS István

A két Ratio Educationis: kiteljesedés vagy hanyatlás. = Magyar Pedagógia 1985. 2. sz. 190—204.

MÉSZÁROS István

Van-e ezeréves iskolánk. Az iskolatörténeti folytonosság kérdéséhez. = Magyar Pedagógia 1986. 1. sz. 107—119.

NAGY Ludovicus

Notitiae politico-geographico statisticae inlyti regni Hungariae. Budae 1828.

NAGYKANIZSA — ÉRTESSÍTŐ

A kegyes Tanítórend által fenntartott nagykanizsai katolikus gimnázium értesítői. 1895—96.

NÉMETH Vilmos

A komáromi kath. gymnasium története. I—II. Komárom 1894—95.

OLÁHNÉ ERDÉLYI Mária

A kétszázéves Ratio Educationis és a matematika-oktatás. = Magyar Pedagógia 1977. 4. sz. 409—422.

PACHER Donát

A kőszegi gymnasium története. 1677—1895. Kőszeg 1895.

PÉCH Aladár

A fizika tanításának fejlődése. = Magyar Pedagógia 1939. 45—57.

RAPPENBERGER Vilmos

A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló magyaróvári gymnasium története. Győr 1894.

RATIO EDUCATIONOS. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Bp. 1981.

SCHEMATISMUS venerabilis cleri almae diocesis Weszpremiensis pro anno.

SÜLE Sándor

A keszthelyi Georgikon 1797—1848. Bp. 1967.

SZABÓ Dezső

A herceg Festetics-család története. Bp. 1928.

SZABÓNÉ FEHÉR Erzsébet

A természetismeret (historia naturalis) anyagának alakulása 1777—1868 között. = Magyar Pedagógia 1985. 1. sz.

TÖLCSÉRY Ferenc

A kegyestanítórendiek vezetése alatt álló róm. kath. főgymnasium története. Veszprém 1895.

UNGÁR László

Szemponatok a magyar polgári osztály kialakulásának vizsgálatához. = Századok 1942. 306—328.

VOJNITS Döme

Az esztergomi káptalani iskola és gymnasium története. Esztergom 1895.

VÖRÖS Károly

A modern értelmiség kezdetei Magyarországon. = Valóság 1975. 10. sz. 1—20.

WELLMANN Imre

Barokk és Felvilágosodás = Magyar művelődéstörténet 4. kötet Bp. 1941. 7—107.

WERNER Adolf

A székesfehérvári kath. főgymnasium története. Székesfehérvár 1896.

**A KESZTHELYI DIÁKOK RENDI ÁLLÁS ÉS FOGLALKOZÁS
SZERINTI MEGOSZLÁSA 1801—1855 KÖZÖTT
RENDI ÁLLÁS**

foglalkozási csoport	ismeretlen	nemes	nem-nemes	szidó	uradalmi nem-nemes	alkalmazott nemes	összes
ismeretlen:	57	90	223	0	0	0	370
feudális-rendi elit:	4	8	3	0	36	7	58
szakértelmiség:	24	2	6	4	9	0	45
vasipar:	5	0	3	0	1	0	9
hagyományos: textil és tömegcikkeket előállító ipar:	59	19	59	5	9	0	142
építőipar:	13	1	8	0	0	0	22
faipar:	5	2	2	0	2	0	11
regálébérlők:	8	3	11	1	0	0	23
finommechanikai szakmák:	3	0	2	0	0	0	5
egyéb ipar:	1	2	3	0	0	0	6
kereskedelem:	2	0	3	36	0	0	41
agrár önálló:	13	2	14	0	0	0	29
agrár alkalmazott:	3	0	1	0	5	0	9
egyéb:	2	0	0	0	1	0	3
összesen:	196	129	338	46	54	7	773

SZAKMÁK FOGLALKOZÁSI CSOPORTOK SZERINT

FEUDÁLIS RENDI ELIT

— megyei főtisztviselő:	
főbíró	— judlium sup.
esküdt	— jurassor com.
ülnök	— assessor com.
— uradalmi főtisztviselő:	
	— exactor
	— geometra
	— inspector
	— perceptor
	— plenipotentiarius
	— pristaldus
	— provisor
	— rationista
	— salis praefectus
	— satrapa
— ügyvéd:	
	— procator
	— advocatus
— katonatiszt:	

SZAKÉRTELMISÉG

— megyei tisztviselő:	
útbiztos	— commissarius
— uradalmi tisztviselő:	
iktató	—
irnok	—

- uradalmi alsó igazgatási tisztségek:
  - ispán — spanus
  - vadász —
  - vincellér —
  - terményfelügyelő — frumentarius
  - villicus
- városi tiszviselő:
  - jegyző —
  - archivarius
  - taxator
- egyházi és oktatási értelmiség:
  - plébános — parochus
- egészségügyi szakember:
  - sebész — obstetrix
  - bába —
  - gyógyszerész —
- egyéb kishivatalnok:
  - postai tiszviselő

IPAROS

- vasműves:
  - kovács — faber ferrarius
  - réműves — ahenarius
  - lakatos — faber serarius
- hagyományos textil és tömegcikk gyártó iparos:
  - takács — textor
  - csizmadia — cothurnarius
  - kalapos — pileator
  - szűcs — pellio
  - varga — sutor
  - gombkötő — nodularius
  - nyeregkészítő — ehiparius
  - tímár — cerdo
  - kesztyűkészítő — chyrothecarius
  - szabó — santor
  - fazekas — figulus
  - szűrszabó — gausapearius
  - szíjjártó — lorarius
  - köteles — funifex
- építőiparos:
  - kőműves — murarius
  - ács — ascarius, faber lignarius
  - téglakészítő — laterarius
  - üveges — vitrarius
  - kőfaragó — lapicida
- faiparos:
  - ács, asztalos
  - kádár, pintér — viator
  - bognár — dolarius
  - hintókészítő — carpentarius
  - esztergályos — torneator
- regálébérlő:
  - pék — pistor
  - molnár — molitor
  - mészáros — lanio
  - szappanfőző — smigmator
  - kocsmáros — caupo

- finommechanikai iparos:
  - organakészítő
  - órás
  - könyvkötő
- egyéb iparos szakmák:
  - gyertyamártó
  - rostás
  - fésüs
  - kézműves

- organarius
- horopeus
- compactor
- ceroplasta
- cribrarius
- pectanarius
- opifex

KERESKEDŐ

kalmár
kereskedő

- mercator
- quaestor

AGRÁR ÖNÁLLÓ

szántó-vető
szőlőműves
halász
jobbágy
földbirtokos

- agricola, rusticus, ruricola
-
- piscator
-
-

AGRÁR ALKALMAZOTT

kocsis, szekeres
uradalmi béres
kertész
napszámos
csordás, gulyás, pásztor
juhász

- auriga
-
- hortulanus
- mercenarius
- armentarius
- opilio

EGYÉB

ORTSANSÄSSIGE SCHÜLER IM GYMNASIUM IN KESZTHELY
(Zusammenfassung)

In unserer Publikation beabsichtigen wir, den ersten Teil einer längeren Forschung zu realisieren, nämlich die statistische Analyse eines Gymnasiums einer transdanubischen Kleinstadt anhand der Schulbücher und sich auf Schüler beziehenden Daten. Nach der ersten groben Zusammenfassung ist das Keszthelyer Gymnasium die kleinste solcher Schulen in Transdanubien, in der die Zahl der einheimischen, also Keszthelyer Schüler, relativ gross war. Von ihnen waren etwa 80% nicht adeliger Herkunft, und nicht ganz 20% erreichte die letzte Klasse und hatte somit die Möglichkeit, Studien im oberen Bildungsweg fortzusetzen. Aufgrund der Verhältniszahlen erscheint die Annahme wahrscheinlich, dass die zum grossen Teil grundbesitzlosen kleinadeligen Söhne mit mehr Ambitionen ihre Studien fortsetzten als ihre nichtadeligen Kollegen. Weiterhin steht folgende Vermutung nahe, dass die Kinder der Angestellten bei der Festetics-Herrschaft in Keszthely, vor allem die der Offiziere, in grösserer Zahl als die anderer gesellschaftlicher Gruppen im Gymnasium lernten und dieses auch abschlossen.

Im Laufe der weiteren Forschungen soll zum einen der spätere Lebensweg derer, die das Gymnasium abschlossen oder aber auch aufgegeben haben rekonstruiert werden, dabei prüfend welche Rolle der Schule bzw. den dort Lernenden zukam. Zum anderen wollen wir darauf eine Antwort erhalten, welche Familien aus welchem Grund ihre Kinder ins Gymnasium schickten, wie dies mit dem gesellschaftlichen Stand, Struktur und Bestrebungen der Familie zusammenhängt.